

Донецька обласна державна адміністрація
Департамент освіти і науки
Донецький обласний палац дитячої та юнацької творчості

Позашкільна педагогіка: теоретико-методологічний аспект

Слов'янськ – 2022

*Друкується за ухвалою науково-методичної ради
Донецького обласного палацу дитячої та юнацької творчості
(протокол № 6 от 16.12.2021 р.)*

Укладач: Соколенко Т.М., завідувач методичного відділу Донецького обласного палацу дитячої та юнацької творчості, кандидат педагогічних наук, доцент

Позашкільна педагогіка: теоретико-методологічний аспект:
інформаційно-методичний посібник / укладач Т. М. Соколенко, Вид-во
Б. І. Маторіна, 2021. 62 с.

У посібнику закомпульовано матеріал, у якому позашкільна педагогіка розглядається як нова галузь педагогічних знань про виховання і навчання дітей та молоді в умовах позашкілля, дозвілєвого середовища, як галузь педагогічної науки, яка вивчає закономірності всебічного розвитку і творчої самореалізації особистості в умовах її вільного часу та дозвілля. Розкрито предмет позашкільної педагогіки, основні теоретичні положення, сутність позашкільного педагогічного процесу, обґрунтовано основні поняття, принципи, закономірності особистісного позашкільного педагогічного процесу, виховний потенціал позашкілля.

Адресовано педагогам усіх ланок закладів позашкільної освіти.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Позашкільна освіта у ретроспективі.....	5
2. Позашкільна освіта в європейському контексті.....	15
3. Позашкільна педагогіка як галузь педагогічної науки.....	26
4. Виховний потенціал позашкілля.....	31
5. Освітнє середовище: концепти та потенціал.....	45
6. Психологічний супровід освітнього процесу.....	51
7. Модернізація позашкільної освіти.....	57

ПЕРЕДМОВА

*Позашкільна освіта потрібна для культурного
поступу країни як найкращий засіб виховання
гармонійно розвиненої особистості*

Софія Русова

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України і найбільш мобільною її ланкою, що, з одного боку, відповідає державним інтересам, соціальному замовленню, з іншого, — забезпечує задоволення потреб особистості в соціальному самовизначенні та творчій самореалізації.

З'являється дедалі більше джерел, які засвідчують величезне значення позашкільля в успішному розв'язанні актуальних проблем педагогіки безперервної неформальної освіти України загалом. Звернення до категорії «позашкільна педагогіка» є закономірним наслідком не тільки плідного розвитку загальної педагогічної теорії, але й більш ґрунтовного вивчення особливостей сучасного позашкільного середовища, яке за допомогою позашкільної педагогіки може стати феноменом духовного оздоровлення всього суспільства.

Є й інші підстави розглядати позашкільну педагогіку як самостійну галузь педагогічної науки і практики завдяки специфіці її мети, об'єкта, предмета, принципів, завдань і умов розвитку дитини, її навчання та виховання. Право на її існування доведено самим життям. Позашкільна педагогіка з'ясовує та вивчає закономірності ефективної самореалізації творчої особистості у сфері дозвілля.

Сьогодні позашкільну освіту необхідно розглядати не як додаток до навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, а як самостійний, і головне, самоцінний вид якісного навчання і виховання особистості, який ніколи ніякою школою замінений не зможе бути, оскільки чим вище буде зростати рівень загальноосвітньої програми, тим буде постійно ставати ширшим спектр освітніх інтересів, уподобань і запитів особистості, які загальноосвітня школа задовольнити не в змозі.

Визнання й узаконення великої соціальної значущості для розвитку дітей і молоді загальної й конкретної педагогізації позашкільного неформального середовища в цей складний для України час – це тест на духовну зрілість українського суспільства.

1. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА У РЕТРОСПЕКТИВІ

У історико-педагогічному контексті сутність терміну “позашкільна освіта” у другій половині XIX ст. становила різноманітна просвітницька діяльність громадських організацій, товариств, приватних осіб серед дорослого населення (у кінці XIX ст. серед дітей та молоді). Поява ж перших форм позашкільної освіти датується 30-ми рр. XVIII ст. і пов’язана з просвітницькою діяльністю у Санкт-Петербурзі вихованця Шляхетського кадетського корпусу О. П. Сумарокова, який спільно з товаришами організував перший літературний гурток [1; 2; 5].

Починаючи з першої чверті та до кінця XIX ст., позашкільна освіта здійснювалася в основному в недільних і вечірніх школах, загальноосвітніх і професійних курсах для дорослого населення при підприємствах, фабриках і заводах, народних університетах, народних бібліотеках і читальнях, книжкових складах, народних будинках і театрах, під час читання публічних лекцій, проведення спільних свят, екскурсій, що були створені на кошти громадських і приватних осіб та не входили до системи народної освіти. У 50-60-х рр. XIX ст. окреме і досить помітне місце в розвитку позашкільної освіти відіграли створені майже в усіх губернських і більшості повітових місць царської Росії товариства грамотності, значних зусиль до їх створення доклали М. О. Корф, М. І. Пирогов, К. Д. Ушинський та інші. На Україні наприкінці XIX початку XX ст. як інститути соціального виховання істотну роль починають відігравати просвітницькі товариства. Так, на Київщині – Київське товариство грамотності, Товариство сприяння початковій та середній освіті, Фребелівське товариство, Товариство ім. К. Д. Ушинського, Київський педагогічний клуб тощо. У різні часи в них працювали відомі педагоги, учені та громадські діячі, зокрема, Т. Г. Лубенець, Б. Д. Грінченко, С. О. Сірополко, С. Ф. Русова, В. Ф. Дурдуківський та інші [3; 4].

Роком народження позашкільної освіти в Україні як унікальної освітньої ланки вважається 1918 рік. В уряді молодої української держави саме цього року громадський діяч, видатний педагог і непересічна особистість Софія Русова очолила два відділи – шкільного виховання та позашкільної роботи, вона глибоко й пристрасно розробляла питання розвитку національної освіти. Виступаючи з лекціями на позашкільному факультеті Київського педагогічного інституту, Русова підкреслювала: “Визначаючи усе віковичне значення школи, шкільної освіти для найкращого розвитку дітей, не можна не бачити, що найкраща школа без позашкільної освіти та її допомоги не має великих корисних результатів. Позашкільна освіта потрібна для культурного поступу країни як найкращий засіб виховання гармонійно розвиненої особистості, індивідуальності, а не того одноманітного гурту, який не здатен ні захистити свою волю, ні спрямувати її на загальне добро”. Уже в 1918 р. було відкрито півтори сотні українських гімназій, у тому числі в сільській місцевості. Для талановитих учнів із бідних сімей було встановлено 350 іменних стипендій імені Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка та інших видатних діячів. Приймається закон про обов’язкове вивчення української мови, що сприяло

розвиткові мережі невеликих клубів, дитячих майданчиків, у яких педагоги, письменники, поети керували гуртками, секціями для неписьменних дітей та молоді.

У 1920 р. в органах управління освітою створюють секції позашкільних установ, секції мистецтв, відділи організації “Пласт”; у 1925 р. – науковопедагогічний інститут методів позашкільної роботи.

Загалом за період з 1917 по 1920 рр. склалися передумови для становлення державного управління позашкільною освітою. У грудні 1917 р. на нараді у справі організації народної освіти було проголошено, що позашкільна освіта поряд із дошкільною та шкільною є найважливішими ланками загальної освіти. Уже в липні 1920 р. прийнято Декларацію Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей, а в березні 1921 р. на V Всеукраїнському з’їзді Рад з питань народної освіти – постанову, у якій доручено Центру виконавчого комітету та Раді народних комісарів планово й невідступно розширювати мережу дитячих установ (будинків, садочків, шкіл, майданчиків тощо). Уперше в освіті було порушено питання забезпечення державним піклуванням усіх дітей.

У “Кодексі законів про народну освіту в УРСР”, затвердженому в листопаді 1922 р., питання про позашкільну освіту та виховання вже займало чільне місце.

Усе сприяло тому, що позашкільна освіта з самого початку гостро реагувала на завдання часу, що допомагало їй постійно змінюватися й удосконалюватися. В умовах значних соціальних проблем першого десятиріччя радянської влади починають відкриватися сільськогосподарські, технічні, екскурсійно-туристичні станції, у першу чергу як методичні центри для розвитку позашкільної освіти. Саме на цій хвилі було відкрито в 1925 р. Київську біологічну станцію, у інших містах – Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Чернігові дитячі сільськогосподарські, технічні, екскурсійно-туристичні станції. Згодом стали функціонувати кінотеатри, театри, парки тощо. На розвиток позашкільної освіти вплинуло створення у 1922 р. Всесоюзної піонерської організації.

Педагогічна наука також розвивається. Уже в 1919 р. проведено з’їзд діячів позашкільної освіти та дошкільного виховання. У 1925 р. відкрито науково-педагогічний інститут методів позашкільної роботи, педагогічний інститут дитячої гри, а згодом – Український педагогічний науково-дослідницький інститут.

У цей складний період життя нашої держави розвиток позашкільної освіти відповідав потребам суспільства, вимогам соціального захисту дітей і підлітків, їх оздоровленню, розвитку культпросвітницької роботи, подоланню неписьменності та бездоглядності.

Як свідчать історичні дослідження, з 1925 р. розпочався перехід до планового розвитку мережі позашкільних закладів. У січні 1925 р. на Першому Всеукраїнському з’їзді вчителів наголошувалося, що Народний комісаріат освіти України надає ще більшого значення справі соціального виховання дітей. З цього року створюється мережа літніх майданчиків не тільки органами

освіти, а й відділами комунального господарства. Починає удосконалюватися система управління позашкільною освітою.

При Наркомпраці було створено позашкільну бригаду, яка вже в 1931 р. разом із Центральним інститутом дитячого комуністичного руху організувала Центральну дослідницьку станцію масової позашкільної роботи та науково-дослідницький центр з розроблення й упровадження системи заходів з методики позашкільного виховання. У 1933 р. відповідно до постанови ЦК ВКП(б) “Про заходи по розгортанню позашкільної роботи серед дітей” створюються профільні позашкільні заклади, у тому числі Будинки для колгоспних дітей, у яких з метою посилення уваги до трудового виховання та профорієнтації повинні були діяти технічні гуртки різних профілів.

У складні 30-ті рр. розвивається мережа палаців піонерів і школярів, для яких у всіх населених пунктах віддають кращі приміщення. При Академії комуністичного виховання створюється відділення з позашкільної роботи, яке готувало кадри для Всесоюзного табору “Артек” і позашкільних закладів різних типів.

Новий етап становлення позашкільної освіти з 1934 по 1941 рр. вважається таким, що стабілізував плановий розвиток мережі позашкільних закладів майже в усіх обласних центрах та великих містах України.

Запит суспільства сприяв розвитку нових форм організації змістовного відпочинку дітей. Активно розвивається мережа спортивних шкіл, навіть було відкрито дитячі морські порти в містах Миколаєві та Одесі.

Вагомою підтримкою стало запровадження відрахувань (щомісячних) у розмірі 1-2 % від усіх доходів домоуправлінь на розвиток дозвіллевої виховної роботи за місцем проживання дітей.

У цей час велика увага приділяється розвитку масових заходів із дітьми різного віку, стимулюються творчі досягнення дітей, відбувається пошук талантів. У 1939 р. – 659 учнів, а в 1940 р. – 3181 були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Діти, роботи яких визнано кращими, отримували урядові нагороди. Пленум ЦК ВЛКСМ наголошує на важливості розвитку творчих здібностей у різних галузях науки, техніки, мистецтва, спорту та пошуку винахідників, раціоналізаторів, музикантів, читців, художньо і спортивно обдарованих дітей. У 1939 р. відповідно до постанови Президії Академії наук СРСР про посилення шефства над дитячими науковими організаціями, Академія наук УРСР за підписом президента О. Богомольця прийняла постанову про шефство над Київським палацом піонерів і жовтенят з питань роботи з талановитими дітьми та учнівською молоддю – членами наукових гуртків. З цього року розпочався цілеспрямований рух-похід учених, наукових працівників академічних установ у позашкільні заклади країни з метою пошуку обдарованих дітей із наукової, дослідницької, раціоналізаторської діяльності. У цей же період створюється журнал “Внешкольник” для пропаганди програм удосконалення та розвитку позашкільної освіти.

Водночас, під тиском комсомолу головна увага приділялася ідейно-політичному спрямуванню виховної роботи, що певною мірою негативно

вплинуло на демократичність розвитку дитячої творчості, самодіяльності. Заорганізованість, що насаджувалася органами освіти, захопленість масовими заходами, перенесення шкільних форм роботи, предметних гуртків, занять-уроків звузили завдання закладів позашкільної освіти, унаслідок чого в науково-педагогічних виданнях узагалі зникає термін “позашкільна освіта”. Уся діяльність позашкільних закладів головним чином була спрямована на вирішення завдань комуністичного виховання.

Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. болісно вдарила по освіті та позашкільній освіті зокрема. Лише в Україні було зруйновано, знищено понад 10 тис. приміщень закладів народної освіти, завдано великої шкоди матеріально-технічній базі позашкільних закладів.

Але з 1946 р. розпочалось інтенсивне відтворення навчальних закладів усіх типів. У повоєнні роки головна увага приділялася виховній роботі, розвитку ідейно-політичної спрямованості позашкільної освіти, особливо патріотичному та військово-патріотичному вихованню. Визначально, що цього ж року з метою впорядкування розвитку мережі позашкільних закладів затверджено їх єдину номенклатуру.

У 1947 р. на базі Київського міського палацу піонерів і школярів розпочало свою роботу “Товариство науки й техніки учнів”. А вже в 1950 р. в місті було проведено першу учнівська науково-практична конференція. Серед перших масових наукових об’єднань необхідно відмітити й створену в 1963 р. Кримську малу академію наук “Искатель”, досвід якої був покладений в основу створення в 60-80 рр. малих академій наук у різних регіонах України.

У 1952 р. було прийнято спеціальну постанову Ради Міністрів СРСР “Про впорядкування, введення типових штатів і встановлення посадових окладів працівникам позашкільних закладів”. Звертається увага педагогічних колективів на новий зміст позашкільної освіти, трудове виховання, формування активної творчої особистості, докорінний перегляд форм і методів роботи з кадрами, закріплення за позашкільними закладами шефських організацій і підприємств, творчих спілок, військових підрозділів тощо. Поруч із цим зміст, форми і методи позашкільної освіти спрямовуються на розвиток здібностей і навичок учнів із технічної, натуралістичної, екологічної творчості, художньо-естетичного виховання, туристсько-краєзнавчої роботи. У цей період велика увага приділялася розвитку політичних гуртків і військово-патріотичних клубів.

Пошукова, експериментальна, науково-дослідницька діяльність учнів протягом 40-60-х рр. стала невід’ємною частиною навчально-виховної, організаційно-масової, інструктивно-методичної роботи педагогічних, учнівських колективів позашкільних навчальних закладів різних типів, форм підпорядкування та власності. Повсякчасно розвивається мережа гуртків юних програмістів, електронних приладів, раціоналізаторів і винахідників, конструкторів. Тільки за 1966 р. 125 юних конструкторів були нагороджені медалями, 163 – дипломами Всесоюзної виставки передового досвіду народного господарства.

Розвивається також краєзнавчо-дослідницька робота: у 1966-1967 рр.

було створено 84 тис. пошукових експедиційних загонів, що налічували 2 млн. учнів.

Значно активізувалася позашкільна робота з дітьми у 1970-і роки. Під особливим контролем органів управління освітою та комсомолу відбувається розвиток технічної творчості дітей та учнівської молоді. Проголошено Всесоюзну акцію-конкурс “Тобі, люба Батьківщино”, що позитивно вплинула на розвиток технічних і спортивно-технічних гуртків. Патріотичному вихованню сприяв розвиток дитячих ігор “Зірниця” та “Орлятко”. У цей період на 800 тис. збільшується кількість вихованців у позашкільних закладах різних типів, посилюється централізація управління закладами загальної середньої та позашкільної освіти. У формуванні змісту позашкільної освіти було зроблено наголос на користі захоплення масовими заходами, як всеукраїнськими акціями, так і місцевими традиційними конкурсами, фестивалями тощо. Характерно, що до 1975 р. відбувається реорганізація змісту позашкільної роботи, що зумовлено переходом загальноосвітніх шкіл на нові навчальні плани та програми, вимогами науково-технічного прогресу.

Значними темпами розвивається технічна творчість у палацах і будинках піонерів і школярів. У 1973 р. Мінпрос СРСР видає постанову “Про участь у всесоюзному огляді науково-технічної творчості молоді”, відповідно до якої було виділено значні кошти на стимулювання розвитку дитячої технічної творчості.

У ці ж роки створено умови для розвитку туристично-краєзнавчої роботи, заохочується участь дитячих колективів у проведенні туристично-краєзнавчої експедиції “Шляхами Великого Жовтня”. Лише за 1966-1967 рр. було створено 64 тисячі експедиційних загонів, що налічували 2 млн. учнів. Розпочинається новий етап з підготовки усіх закладів освіти до святкування 50-річчя створення СРСР.

Визначним став наступний етап розвитку позашкільної освіти. За 1970-1980 рр. мережа позашкільних закладів зросла з 1351 до 1742 одиниць, включно зі спортивними школами, а кількість дітей, охоплених ними, становила від 554 тис. до 900 тис. Позашкільля виконало завдання органів управління освітою, і 50 % гуртків у палацах і будинках піонерів і школярів набули технічного та туристського спрямування. Водночас розпочинається будівництво позашкільних закладів за типовими проектами. Практично в кожній області було зведено нові приміщення палаців, будинків, станцій, клубів дитячої творчості. Характерно, що частина з них будувалася за рахунок громадських рухів, а саме: педагогів усіх закладів освіти, комсомолу тощо. Вводиться державна статистична звітність, багато коштів виділяється на проведення загальнодержавних заходів. В основах законодавства СРСР 1983 р. було передбачено окремий розділ “Про позашкільне виховання”, розроблено програму розвитку позашкільної освіти в країні.

Із 1972 р. прийнято спільні постанови ЦК комсомолу та Мінпросу СРСР. Усі позашкільні заклади стали активними учасниками акції “В країні знань”. Велике значення приділялося постанові про відкриття в кожному районі різнопрофільних позашкільних закладів: будинку піонерів, станції юних

туристів, юних техніків, юних натуралістів. Із 1986 р. в школах знову було введено посаду організатора позашкільної роботи, збільшено кількість асигнувань на гурткову роботу в школах і позашкільних закладах, що зблизило ці ланки освіти.

Розвиток Малої академії наук України в наступні 1980-1990 рр. співпав із активним упровадженням дослідницьких методів у навчально-виховний процес загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Розпочалося формування Малої академії наук України як однієї зі складових системи позашкільної освіти. Уже в 1977 р. Міністерство освіти СРСР затвердило “Примірне положення про наукове товариство учнів”, а в 1983 р. Міністерство освіти УРСР затвердило перше Типове положення про Малу академію наук школярів, що вплинуло на створення наукових учнівських об’єднань у Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Рівненській, Харківській області та м. Мелітополі. Усього до 1987 р. було створено 11 малих академій наук.

Упродовж 1984-1990 рр. за розпорядженням Мінпросу СРСР було затверджено нові документи щодо розвитку позашкільної освіти: положення про позашкільні заклади різних типів тощо, а також запроваджено чітку регламентацію діяльності позашкільних закладів.

Поглиблення економічної та політичної кризи в країні позначилося на діяльності позашкільних закладів, які переживали дестабілізацію, заорганізованість навчання та виховання учнів у гуртках, секціях різних профілів. Поряд із цим у другій половині 80-х рр. діяльність громадських організацій щодо відродження в Україні української мови, культури сприяла значній переорієнтації виховної роботи позашкільних закладів. Було впроваджено низку рухів, акцій, програм, проведення всеукраїнських свят української мови, культури, вивчення традицій, звичаїв і обрядів. Міністерством освіти проводилися традиційні фестивалі творчості, зльоти малих академій мистецтв. Із 1989 р. розпочався Всеукраїнський рух учнівської молоді “Моя земля – земля моїх батьків”, який є актуальним і донині. Усе це сприяло відкриттю в кожному закладі освіти світлиць, музеїв народознавства, значно підняло престиж української мови.

У цей період підвищується статус державних позашкільних закладів Міносвіти, які зі станцій було перейменовано на Українські державні центри за профілями роботи. З метою поліпшення краєзнавчої роботи, вивчення традицій, звичаїв та обрядів Республіканська станція туристів стала Українським державним центром туризму і краєзнавства. За один рік кількість станцій туристів із 27 збільшилася до 100.

Із 1989 р. розпочинається новий етап розвитку манівського руху, у Одесі було проведено I Республіканську науково-практичну конференцію членів наукових товариств учнів, у травні 1992 р. – I Всеукраїнський конкурс юних істориків імені М. С. Грушевського, а в 1993 р. вперше одночасно проводилося декілька всеукраїнських конкурсів науково-дослідницьких робіт учнів: у м. Львові – з українознавства, м. Дніпропетровську – з історії України та права, м. Києві – з природничого профілю та на кращу програму для ЕОМ.

У 1988 р. в м. Тернополі було проведено зліт юних раціоналізаторів,

винахідників; низку заходів, конкурсів, яка поступово піднімала престиж науково-дослідницької роботи. Головне, що в цій роботі об'єднувалися зусилля педагогічних колективів позашкільних закладів усіх типів як у центрі, так і на місцях.

У ці роки було посилено увагу до роботи позашкільних закладів із попередження бездоглядності та злочинності серед неповнолітніх. У регіонах України зі складною криміногенною ситуацією відкрито клуби моряків, десантників, парашутистів. Розроблено концептуальні основи діяльності комплексних позашкільних закладів.

Постало питання кардинальної зміни системи підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів позашкільної освіти. У 1987 р. в м. Одесі, у таборі ЦК ЛКСМУ “Молода гвардія” було проведено 12-денний семінар для 700 методистів палаців і будинків піонерів і школярів з усіх областей України. Представники з України, Росії, Білорусії працювали за комунарською методикою. Учасниками цього заходу були видатні діячі науки, культури та мистецтва нашої країни. Після цього відповідно до наказів Міністерства освіти відбувалося поступове вдосконалення роботи Центрального інституту підвищення кваліфікації, українських державних центрів позашкільної освіти.

Важливим став 1989 р. – рік проведення всеукраїнської паспортизації позашкільних закладів, за наслідками якої стали відомі факти непослідовних дій органів місцевої влади щодо розвитку їх мережі та матеріально-технічної бази. Ішлося про відкриття в кожному районі позашкільних закладів різних типів без приміщень, без матеріальної бази, без належних кадрів.

У цей період розпочинається активізація педагогічної науки щодо визначення концептуальних основ діяльності позашкільних навчальних закладів. Роботи І. М. Мельникової, Т. І. Суценко, В. В. Рибалки, О. В. Киричука, О. В. Сухомлинської, а потім Г. П. Пустовіта, В. В. Вербицького, А. Й. Сиротенка, В. В. Обозного та інших сприяли поступовому розвитку позашкільної педагогіки як науки [6; 7; 8; 9].

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. кардинально і поліпшило, і погіршило стан позашкільних навчальних закладів. Україна – єдина з держав пострадянського простору, де розроблено та прийнято комплекс законів прямої дії, спрямованих на функціонування і розвиток всіх складових систем освіти, в тому числі і позашкільної.

Боротьба за кожен одиницю позашкільних закладів, як у центрі, так і на місцях, вимагала об'єднання зусиль влади, органів освіти, громадських організацій, установ. Важливе значення мало прийняття в 1993 р. Кабінетом Міністрів України постанови №143 “Про невідкладні заходи збереження дитячих виховних закладів”.

Визначальним для створення сучасної моделі МАН став 1993 рік. На засіданні колегії Міністерства освіти України та Президії Академії наук України було ухвалено спільну постанову від 22 грудня 1993 р. №19/3-9, 351 “Про шляхи вдосконалення діяльності Малих академій наук і наукових товариств учнів як центрів формування наукової еліти України”, а також

прийнято рішення про створення єдиної Малої академії наук України з її територіальними відділеннями й обрано Президію МАН. Відповідно до цього документа було затверджено Положення про Малу академію наук України, Положення про координаційно-методичну раду, Перелік базових вищих навчальних закладів України та наукових установ Академії наук України, а також терміни паспортизації територіальних відділень Малої академії наук. На цьому етапі з МАН співпрацюють 60 вищих навчальних закладів України та 44 наукові установи Національної академії наук України.

Відбувається вдосконалення системи проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії. Важливим кроком стало запровадження Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових та спеціальних дисциплін, турніри, конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності, затвердженого наказом Міністра освіти України від 15 грудня 1993 р. №449 та рішенням колегії Міносвіти України від 26 жовтня 1994р №30/3-3. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №45 від 26 січня 1994 р. “Про затвердження Положення про позашкільний навчальний заклад”, наказом Міністерства освіти України №45 від 22 лютого 1994 р. затверджено нову номенклатуру позашкільних навчальних закладів і запроваджено новий тип позашкільного закладу – Мала академія наук учнівської молоді. Першими такими закладами з 1993 до 1998 рр. стали Львівська, Мелітопольська, Луганська та Тернопільська малі академії наук учнівської молоді. МАН станом на 1 січня 1998 р. складалася з 27 територіальних відділень, у яких науково-дослідницькою діяльністю займалося понад 37 тис. учнів [3; 4].

Багаторічна складна політична, економічна, соціальна ситуація негативно позначилася на освітньому рівневі населення України, що призвело до втрати інтелектуальних і творчих ресурсів, зниження зацікавленості та реальних можливостей батьків і педагогів у виявленні та розвиткові творчості дітей.

Оновлена освіта України мала забезпечити всебічний розвиток індивідуальності дитини як особистості та найвищої цінності суспільства. Було прийнято цілий ряд законів, програм, зокрема Закон України “Про освіту”, Національну програму “Діти України”, “Програму розвитку позашкільних навчальних закладів”, Концепцію державної програми роботи з обдарованою молоддю тощо.

Змінюються акценти на головних напрямках позашкільної діяльності. Велика роль у піднятті престижу позашкільної роботи в ці роки належить Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття), відповідно до якої позашкільне навчання та виховання стали невід’ємною ланкою освіти України.

Закон України “Про освіту”, згідно з яким позашкілля отримало статус позашкільної освіти, початок роботи над Законом України “Про позашкільну освіту”, створення нових нормативних актів сприяли розвиткові всіх напрямів діяльності позашкільних закладів. У 1996 р. Міністерством освіти і науки України разом з Академією педагогічних наук України розроблено та затверджено державну Концепцію позашкільної освіти й виховання, яка стала

основою Закону України “Про позашкільну освіту”.

У XXI ст. стала активно працювати Асоціація позашкільних навчальних закладів України, яка об’єднала навколо себе представників майже всіх регіонів. Мета її діяльності – реалізація завдань державної політики в галузі освіти, питання збереження мережі позашкільних закладів, захисту прав їх педагогічних колективів тощо.

Прийняття Закону України “Про позашкільну освіту” (2000 р.) – суттєвий крок нашої країни щодо визнання необхідності державного замовлення та піклування про розвиток позашкільної освіти. На реалізацію цього закону Міністерством освіти і науки України було розроблено та затверджено нормативні, інструктивно-методичні акти, відповідно до яких відбувається розвиток позашкільної освіти.

Вагомим кроком у розвитку МАН стало створення у 2004 р. державного позашкільного навчального закладу Мала академія наук учнівської молоді згідно з постановою Кабінету Міністрів України №1301 від 20 серпня 2003 р. “Про вдосконалення системи організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах”. Поступово формується мережа спеціалізованих позашкільних навчальних закладів – малих академій наук учнівської молоді.

Важливе значення для діяльності та розвитку МАН мало прийняття постанови Кабінету Міністрів України №1016 від 8 серпня 2007 р. “Про затвердження Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 рр.”.

Вагому роль у розвитку МАН відіграє Указ Президента України №927/2010 від 30 вересня 2010 р. “Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарувань і талановитих дітей та молоді” і відповідний наказ Міністерства освіти і науки України №1033 від 1 листопада 2010 р., який активізував процес формування мережі регіональних академій наук учнівської молоді, а також надано статус національного Українському державному центру “Мала академія наук України”.

Невід’ємним компонентом ефективної діяльності Малої академії наук є співпраця з вищими навчальними, науковими установами та громадськими інститутами, бізнес-структурами, що сприяє успішному виконанню її головної функції – формування інтелектуального потенціалу української нації.

Реалізація позашкільною освітою важливих соціальних функцій вимагає постійного вдосконалення діяльності закладів позашкільної освіти, оновлення змісту та форм освітнього процесу на основі досягнень психолого-педагогічної науки та відповідно до соціокультурних потреб країни.

Список використаних джерел

1. Берека В. Є. Вплив реформ освіти на розвиток позашкільних закладів в Україні (60-70 ті роки ХХ століття)/Є. В. Берека // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту.–Тернопіль, Серія: Педагогіка.№1. – 2000.
2. *Вербицький В. В.* Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925-2000 роки). Дис.... докт. пед. наук : 13.00.01 /

- В. В.Вербицький. – К., 2004. – 496 с.
3. *Ковбасенко Л. І.* Методика виховної діяльності в Малій академії наук України : метод. посібник / Л. І. Ковбасенко. – 2-ге вид., випр. й допов. – К. :Інформ. системи, 2008. – 213 с.
 4. *Ковбасенко Л. І.* Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу : метод. посібник / Л. І. Ковбасенко. К., 2000. – 53 с.
 5. *Пустовіт Г. П.* Позашкільна освіта і виховання : теоретико-дидактичний аспект : Монографія / Г. П. Пустовіт. Книга 1. – Миколаїв : Видавництво МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
 6. *Пустовіт Г. П.* Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Хмельницький : АПН України, 1996. – 126 с.
 7. *Сущенко Т. І.* Педагогічний процес у позашкільних закладах / Т. І. Сущенко. – К., Радянська школа, 1986. – 118 с.
 8. *Цвірова Т. Д.* Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. Д. Цвірова. – К., 2004. – 236с.

2. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ВИМІРІ

Освіта України розвивається в контексті світових тенденцій. Аналізуючі світові освітні тенденції можна говорити про посилення гуманістичної спрямованості освіти, що пояснюється сучасним філософським розумінням людини як не лише того, ким вона вже є, а й того, ким вона себе робить і усвідомлює. Відбувається перенесення акценту на проблему самоцінності особистості, становлення самосвідомості особистості, створення умов для її самореалізації [7; 12].

У монографії А. В. Золотарьової, присвяченій аналізу додаткової освіти дітей як фактора розвитку регіональної системи освіти, зокрема, розглядаються такі освітні тенденції:

- *інтеграція освіти* (інтеграція сучасної Європи призводить до все більшої інтеграції освіти. Болонський процес нині орієнтований не лише на сферу вищої освіти; інтеграційні процеси стосуються й систем неформальної освіти Європейських країн (у цьому контексті актуалізується соціальна роль освіти, як інституту, що повинна забезпечити збереження національної ідентичності громадян України, і, водночас, підготувати їх до самореалізації в багатокультурному сучасному світі);

- *посилення гуманістичної спрямованості освіти;*

- *пріоритет гуманітарної сфери знань* (основні результати гуманітарної освіти розглядаються як засвоєння учнями знань про цінності та формування в них критеріїв оцінки різноманітних явищ дійсності, зокрема самих себе);

- *демократизація освіти;*

- *її інтернаціоналізація;*

- *індивідуалізація та диференціація в освіті* (наприклад, у Великій Британії у кожного учня старшої школи є певний навчальний план, що містить дисципліни гуманітарного, природничо-наукового та змішаного напрямів. У Франції значне поглиблення диференціації відбувається в старших класах ліцеїв на численних секціях із спеціалізацією за різними сферами знань тощо);

- *комп'ютеризація, інтернетизація освіти,* широке застосування інформаційних і комп'ютерних технологій в освітньому процесі тощо;

- *орієнтація на багатопрофільність і альтернативність освіти* (створення освітніх закладів нового типу, спеціальних закладів для дітей, які погано адаптуються до навчання, обдарованих дітей, дітей із особливими потребами).

Саме такі категорії дітей знаходяться в полі підвищеної уваги щодо створення освітніх можливостей) [7, с. 10-11].

З огляду на останню тезу необхідно констатувати зміну ставлення громадськості до осіб із особливими потребами, що зумовило зміну старої парадигми “повноцінна більшість – неповноцінна меншість” на нову – “єдине суспільство, що включає людей із різними проблемами”. Це вплинуло на розвиток сучасних теоретичних підходів і педагогічних практик у освітньому

полі різних країн, що відображають практику навчання й виховання “аномальних людей”. У Франції, Швейцарії отримала розвиток педагогічна та соціокультурна анімація (Р. Торайя, Г. Амман). У Німеччині активно розробляються такі напрями педагогічної діяльності, як “педагогіка наркотиків” (Н. Віланд), “педагогіка дозвілля” (Е. Греслер), “відкрита робота з молоддю” (К. Мюллер, В. Толе та інші) [12].

Можемо говорити про увагу до впровадження *інклюзивної моделі освіти* в європейських країнах, Канаді, зокрема, в Україні, що передбачає створення нормативної бази, внесення змін до нормативних актів у сфері освіти, дотримання відповідних організаційно-педагогічних і методичних умов тощо стосовно забезпечення рівних прав здобуття освіти дітьми з особливими потребами.

Щодо *підтримки та розвитку обдарованих дітей*, у багатьох країнах роботі з ними, зокрема, інтелектуально обдарованими, приділяється особлива увага. Наприклад, у Британії діє Британська національна школа обдарованих дітей, у США – Американська асоціація обдарованих дітей тощо; діють міжнародні організації, функції яких полягають у координації роботи з вивчення, освіти, розвитку обдарованих дітей (Міжнародна асоціація з обдарованих і талановитих дітей та інші).

В Україні розвивається мережа ліцеїв, гімназій, закладів загальної середньої освіти різних типів, закладів позашкільної освіти, де створюються умови для розвитку здібностей і обдарувань дітей та молоді. Особливу роль у цьому відіграють саме заклади позашкільної освіти, що створюють оптимальні умови для реалізації особистості в обраному виді діяльності, здобуття допрофесійної підготовки та початкових професійних знань.

Важливі завдання щодо пошуку й підтримки обдарованих, здібних до наукової діяльності учнів, школярів, студентів виконує Мала академія наук України – загальнодержавний науково-громадський проект, метою реалізації якого є залучення учнівської молоді до науково-дослідницької діяльності, включення талановитих дітей із різних регіонів країни в потужне інтелектуально-інформаційне поле провідних вищих навчальних закладів і наукових установ тощо.

Процеси *інтеграції освітніх систем* зумовлюють нові можливості їхнього розвитку на основі збереження традицій і запозичення кращого досвіду зарубіжних країн. Система позашкільної освіти України розвивається в контексті загальних тенденцій розвитку установ неформальної освіти європейських країн. Цьому сприяють спільні проекти, міжнародні програми, актуальні заходи тощо.

Участь у діяльності *Європейської асоціації установ вільного часу дітей і молоді (EAICY)*, створеної в 1991 р., є однією з форм міжнародних контактів закладів системи позашкільної освіти. Асоціація виходить з ідей демократії та гуманізму, сформульованих у Конвенції про права дитини, є добровільною міжнародною громадою, відкритою для всіх установ вільного часу дітей і молоді незалежно від їх політичної, громадської, релігійної або іншої орієнтації, якщо вони підтримують її цілі.

Власні цілі Асоціація вбачає в тому, щоб сприяти здоровому, всебічному розвитку дітей і молоді шляхом створення, підтримки та координації програм вільного часу у важливі або кризові періоди їхнього життя. Вона стимулює, розвиває, організує безпосередні, двосторонні та багатосторонні контакти між дітьми і молоддю в період канікул, а також підтримує інші форми співробітництва. Асоціація також організує та підтримує двосторонні і багатосторонні зустрічі професіоналів і добровольців, які працюють з дітьми і молоддю; розвиває інформаційну, навчальну та дослідницьку діяльність із проблем, якими займаються установи вільного часу дітей і молоді. Членами асоціації є центри по роботі з дітьми та молоддю Франції, Італії, Німеччини, Нідерландів, Чехії, Польщі, Португалії та інших європейських країн. До асоціації вступила низка позашкільних закладів держав – колишніх республік Радянського Союзу: Росія, Україна, Білорусь, Молдова та ін.

Розумінню специфіки власне української системи позашкільної освіти сприятиме аналіз матеріалів стосовно *розвитку систем неформальної освіти європейських країн*, що дає змогу визначити певні особливості.

По-перше, суттєва різноманітність, відмінність концепцій і конкретних соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти різних країн, що не заперечує схожості їхніх цілей і пріоритетів діяльності; підвищення уваги до установ неформальної освіти як центрів розвитку, виховання, соціальної підтримки дітей та молоді, що мають державне значення. Зазначимо, що редактор і упорядник книги “Досуг end неформальное образование” Рене Кларийс, ексголова Європейської асоціації установ вільного часу (EAICY), акцентує на суттєвих відмінностях систем неформальної освіти різних країн, проте зазначає: “Чи є проблемою те, що так багато європейських країн мають власну систему, визначення, реалізацію і філософію неформальної освіти? Наш досвід показує, що жодною мірою.... саме завдяки відмінностям стає можливим вчитися один у одного. Якби система НФО була однаковою у всіх країнах (гроші, мета, методи, викладачі, реалізація, увага з боку політиків і т. д.), то життя неформальної освіти б було нудним” [3].

Водночас Рене Кларийс підкреслює, що установи неформальної освіти переважно мають однакову мету діяльності: ключовими словами для неформальної освіти є “компетенції” та “навики”. Прикладами навиків неформальної освіти, на думку Кларийса, є лідерство, спілкування, вивчення мов, активне слухання, планування, робота в команді, емпатія, засвоєння соціальних ролей, вирішення конфліктів, критичне мислення, самосвідомість і усвідомлення оточуючих, дисципліна, відповідальність, емоційний розвиток, сприйнятливність. Ці навики знаходять застосування в конкретних поведінкових актах, у ціннісних установках, таких як пошана, толерантність, відчуття колективу, відповідальність, автономність, упевненість і самоповага, неагресивна поведінка, відчуття приналежності, широта поглядів [3].

По-друге, наявність небезпек, пов’язаних із змінами соціально-економічних умов розвитку держав, зокрема, зі зростанням ролі ринкових відносин. “У Європі суспільна сфера все більше сприймається крізь призму ринкових відносин. Не тільки комерційна сфера, а й такі некомерційні сфери,

як охорона здоров'я, освіта, спорт і установи вільного часу все частіше регулюються ринковими стратегіями, вигідністю інвестування, прибутковістю і т.д. Це означає, що директор школи, театру, лікарні, музею або палацу дітей стикається з необхідністю діяти як бізнесмен. Він одержує все менше субсидій і вимушений або заробляти гроші, або шукати спонсорів. Через декілька років очікується, що він зможе заробляти значну частину необхідних для установи грошей, а якщо цього не відбувається, то установа перестане бути суб'єктом ринку, інтерес до неї згасає, постає необхідність повного або часткового закриття, – зазначає Рене Кларийс. – Через політико-економічну ситуацію, що змінюється, уряди віддають перевагу вкладенням іншого роду. Вони хочуть будувати дороги, мости, аеропорти. Інвестування в дітей для деяких політиків є менш ефективним, оскільки вони повинні наочно продемонструвати виборцям результати своєї діяльності. Продемонструвати ж ефективність вкладень у нове покоління дітей неможливо в чотирирічний період” [3].

Автор наголошує на негативних наслідках відмови держави від “інвестування в дітей”, зокрема: “У Нідерландах суспільство вже зіткнулося з наслідками подібної ідеї. Наприклад, субсидування шкіл було знижено. Директори почали шукати комерційні можливості, і знайшли підтримку з боку кондитерської промисловості та фірми Макдональдс. У холах шкіл з'явилися їхні кіоски. Здорова їжа зникла зі шкільного раціону. Сьогодні, після декількох років, лікарі скаржаться на поширення серед дітей ожиріння, і для регулювання ваги дітей розробляється спеціальна оздоровча програма. Природно, що вартість таких програм у багато разів перевищує ту суму, яку вдалося заощадити на зниженні шкільних субсидій...” [3].

По-третє, представники неформальної освіти європейських країн стосовно саме пріоритетів зазначають важливість виховання особистості, здатної до успішної самореалізації в суспільстві, ефективної міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння, наголошують на розвиткові соціально значущих якостей особистості.

Наприклад, метою всіх проектів неформальної освіти **Вірменії** є сприяння розвитку та соціалізації дітей і молоді, а також їхній захист від існуючих негативних тенденцій і явищ, таких як наркоманія, алкоголізм, трафікінг (торгівля людьми). На сучасному етапі розвитку центри для молоді, “Айордац тнер” (центри розвитку дітей та молоді), спортивні клуби та школи мистецтв у великих містах і регіональних центрах країни є сформованими та координованими інститутами, що забезпечують неформальну освіту (НФО) для дітей.

Для позначення процесу неформальної освіти в **Грузії** використовується термін “позашкільна освіта”, що має на увазі задоволення інтелектуальних і творчих інтересів дітей у вільний від шкільних занять час; бажання отримати додаткові знання з певної дисципліни або ж поглибити їх; навчитися самим здобувати й аналізувати інформацію; ставити конкретну мету, планомірно та цілеспрямовано до неї прагнути.

На сьогодні в усіх регіонах Грузії, великих містах і населених пунктах плідно діють сучасні установи різних профілів. Створюються цільові спеціальні

програми у сфері охорони здоров'я й освіти для соціально незабезпечених сімей. Відкрито реабілітаційні центри для дітей, позбавлених батьківської опіки, розширюється мережа дитячих ігрових і спортивних майданчиків за місцем проживання в мікрорайонах. У літній період у різних регіонах Грузії функціонують молодіжні табори “Патріоти” тощо.

Особлива й серйозна увага приділяється питанню соціальної адаптації дітей і підлітків, здійсненню інклюзивно-індивідуальних проектів тощо. Інтерес до цього сектору можна пояснити й тим, що в пошуках нових шляхів своєї діяльності та процесі переходу до нових форм розвитку вся їхня робота заснована на принципах гуманізму, толерантності, демократії та захисту прав дітей.

Одним із підтверджень успішності й ефективності позашкільної освіти є та обставина, що молоде покоління, зайняте в цій структурі, більш комунікабельне, має широкі знання й навички самостійної роботи, що є гарантією більш успішного, забезпеченого й цікавого життя. Відповідно до наявної інформації, підлітки, які здобули додаткову освіту в позашкільних установах, практично не належать до “групи ризику”, тобто до числа неповнолітніх правопорушників, не залучалися до кримінальної відповідальності.

Відновлення незалежності **Латвії** в 1991 р. внесло суттєві зміни до багатьох сфер життя, у тому числі й системи освіти, що істотно вплинуло на громадське життя, адже змінилися політичні й соціально-економічні умови, відбулася переоцінка цінностей. Замість централізованої та керованої директивами сфери освіти потрібно було створювати нову політику й систему освіти в Латвії, яка, незважаючи на значні зміни, залишилася цілісною.

Цілі освіти за інтересами сучасної Латвії є такими:

- розвивати здібності й таланти дітей і юнацтва;
- забезпечити можливості творчого самовираження й розвитку власної індивідуальності;
- забезпечити можливості змістовного й корисного проведення вільного часу;
- сприяти розвитку громадянської та національної ідентичності;
- сприяти превентивній роботі для запобігання негативних тенденцій серед молоді;
- забезпечити здобуття додаткової освіти, необхідної для практичної діяльності й життя.

Неформальне виховання дітей і молоді **Литви** – це цілеспрямована діяльність, що, розвиваючи особистісні, соціальні й освітні компетенції молодої людини, допомагає виховати свідому особистість, здатну відповідально й творчо вирішувати проблеми, а також брати активну участь у житті суспільства.

Неформальне виховання компенсує здобуття дітьми та молоддю важливого практичного досвіду, чого не можуть забезпечити шкільні заняття. Використовуючи методи неформального виховання під час перебування в

літніх таборах, проведення тематичних занять, здійснення молодіжних проєктів створюються ситуації, у яких можна випробувати себе. У такий спосіб розкриваються й виховуються особисті якості, а також навички поведінки й спілкування молодих людей.

У 2008 р. вперше в Центрі дітей і молоді Литви було відкрито “Академію успіху” для дітей 7-14 років і молоді – спеціальний експериментальний гурток, діяльність якого була орієнтована не в одному напрямі (танці, музика або драматичне мистецтво), а в декількох. “Академія успіху” – пілотний проєкт у сфері неформального виховання, комплекс різних занять, у якому сполучається безліч цікавих для молоді занять. Педагоги неформального виховання, керівники гуртків спрямовують дітей не стільки на досягнення результату (наприклад, бездоганне виконання танцю), скільки на сам процес, під час якого розкривається хоробрість, довіра до ближнього, талант спілкування та інші важливі якості.

Неформальне виховання Литви є важливим засобом у вирішенні про блем дітей і молоді як у родині, так у суспільстві. У країні відомо багато випадків, коли вихованці дитячих будинків, залишені на волю долі, завдяки вказаним методам виховання змогли досягти успіху, позбутися різних залежностей і успішно побудувати своє подальше життя.

Система позашкільної освіти та виховання є частиною неформальної освіти, що знайшла широке застосування в освітньому середовищі **Польщі**. Незважаючи на те, що сам термін “позашкільна освіта” не так широко розповсюджений у освітньому середовищі країни, він поступово входить до повсякденної термінології.

У Польщі існує 142 центри неформальної освіти (дані 2018 р.), що належать до Національної ради позашкільного освіти (Krajowa Rada Placywek Wychowania Pozaszkolnego), 42 організації належать до Польської асоціації позашкільної освіти (Polskie Stowarzyszenie Wychowania Pozaszkolnego). Неформальна освіта дає дітям унікальну можливість розкрити й розвинути свої таланти та здібності, формує навички й уміння, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації, а також інтелектуальному, духовному, фізичному розвитку відповідно до здібностей, талантів і стану здоров'я дитини.

У **Чеській Республіці** *неформальна освіта* здійснюється поза формальною системою освіти. Ідеться про організований освітній процес поза межами встановленої офіційної шкільної системи, що пропонує зацікавленим особам свідомий розвиток життєвого досвіду, здобуття знань і навичок, заснованих на цілісній системі цінностей. Таке навчання є, як правило, добровільним; його організаторами виступають об'єднання дітей і молоді, шкільні організації освіти за інтересами – у першу чергу, центри вільного часу, освітні агентства, клуби, організації культури тощо. Інформальне навчання – це процес одержання знань, освоєння навичок і позицій зі щоденного досвіду, ЗМІ, навколишнього середовища, контактів. На відміну від формальної або неформальної освіти, воно неорганізоване, несистемне й інституційно некоординоване.

Метою державної політики у сфері неформальної освіти Чехії є підтримка

навчання протягом усього життя як одного з факторів конкурентоспроможності країни. Актуальним питанням є визнання результатів неформального навчання. Відповідно створюються національні й міжнародні інструменти для визнання результатів усіх форм навчання. На європейському рівні діє Паспорт молоді – офіційний сертифікат, який засвідчує участь молоді людини в міжнародних освітніх заходах, де вона розширювала певні свої знання. Паспорт молоді є першим офіційним документом, що діє на території всього Євросоюзу і підтверджує результати неформальної освіти.

На сучасному етапі, за свідченням фахівців, уперше за тривалий час влада **Німеччини** виявила непідробну зацікавленість проблемою неформальної освіти та розвитку учнів і спрямувала освітню політику на допомогу й підтримку цієї галузі. Школи країни, тісно співпрацюючи з неформальними освітніми установами, пропонують великий спектр різноманітної діяльності, спрямованої на одержання життєвого досвіду, набуття нових знань, умінь і навичок, що допомагають учням виявити себе й випробувати власні сили.

Різнорманітні асоціації, релігійні співтовариства, молодіжні організації та групи за інтересами є незалежними установами, діяльність яких спрямована на всебічний розвиток особистості дитини. Ці організації пропонують широкий спектр можливостей здобуття неформальної освіти.

Становлення неформальної освіти в **Італії** відбувалося поступово. У 5070-х рр. ХХ ст. за фінансової підтримки держави й ідеологічного впливу церкви було закладено основу для створення неформальної освіти, побудованої на ідеях допомоги та взаєморозуміння. У 70-80 рр. в Італії вибухнула потужна соціально-економічна криза, що вплинула на всі сфери життя суспільства, проте в 1980-2000 рр. система неформальної освіти здійснила значний ривок у своєму розвитку.

На сучасному етапі взаємодія культур, безперервний розвиток, співробітництво та комунікація є основними елементами діяльності неформальної освіти цієї країни.

Основним напрямом діяльності системи неформальної освіти **Іспанії** є надання знань і навичок через навчання дітей і молоді у вільний час, віддаючи перевагу роботі в групах з метою формування соціальних навичок і кращого розуміння оточення. Метою неформальної освіти залишається навчання дітей і молоді почуватися вільними, упевненими та відповідальними громадянами своєї країни, здатними аналізувати й проявляти власні ініціативи.

Послуги з надання неформальної освіти після занять у школі в основному пропонуються школами, організаціями, культурними та спортивними клубами, а також приватним сектором. На сучасному етапі цей вид навчання не лише доповнює формальну освіту (забезпечуючи навчання мовам, образотворчому мистецтву, різним видам спорту тощо), а й сприяє розвитку цінностей, надзвичайно важливих для особистісного зростання дітей і молоді.

Особливості неформальної освіти в **Нідерландах** зумовлені історією країни. Традиційно організації для дітей і молоді перебували в межах конфесійного розподілу. Дозвілля дітей і молоді в Нідерландах історично є турботою батьків; іноді органи місцевого управління надають підтримку

приватним ініціативам у вигляді субсидій. Місцева влада особливо зацікавлена в проектах превентивного характеру, а також спрямованих на (або в тому числі) проблемних дітей. Оскільки організація здійснюється на місцевому рівні, то найчастіше силами волонтерів із числа жителів міста або району.

На сьогодні спеціалізовані організації Нідерландів, завданням яких є турбота про дітей після школи, можна розділити на дві групи:

1. позашкільні клуби, що відкриті для дітей з 5 до 12 років. Такі клуби, як і денні центри (для дітей до 5 років), є повністю приватними організаціями. Суть їхньої діяльності – “турбота про дітей у той час, коли їхні батьки на роботі”;

2. розширені школи (мають інші назви, наприклад, “суспільні школи”), почали створюватися з 1996 року. У будівлі власне школи знаходяться інші організації – денні центри, дитячі установи охорони здоров’я, бібліотеки тощо. Перевагою для дитини і, безумовно, батьків є те, що всі потенційно

У **Португалії** поняття “позашкільні заняття” означає діяльність після шкільних уроків: спорт, прогулянки, семінари (гуртки), естетична освіта, інформатика. Сучасне покоління підготовлених професіоналів Португалії використовує термін “НФО”.

За допомогою засобів неформального навчання багато молодіжних організацій працюють, щоб допомогти неблагонадійній молоді знайти своє майбутнє, повне надії, упевненості у власних силах і можливостях його реалізації. Політики визнають і підтримують зростаючу роль молодіжних організацій у пропаганді соціальних потреб молоді. Перш за все такі організації спонукують і дають можливість молодим людям відігравати активну роль у житті свого суспільства.

Першочергове завдання організацій НФО Португалії полягає в тому, щоб надати дітям можливість експериментувати, одержувати досвід, взаємодіяти з однолітками та при цьому розвиватися. Такі програми НФО, як європейська програма “Молодь у дії” (“Еигorean Youth in Action Programmes”) сприяють активній участі молоді у сфері добровільної діяльності, здобуванні навичок, досвіду і розвитку особистісних якостей.

На думку фахівців, НФО Португалії сприяє:

- розвитку свідомості та вмінню діяти в колективі;
- формуванню й/або зміні уявлення про навколишній світ;
- підготовці людей до життя і його труднощів (не лише професійні навички);
- набуттю власного життєвого досвіду тощо.

Поданий аналіз дає змогу зробити таке узагальнення: відмінність концепцій і соціально-економічних умов розвитку систем неформальної освіти в європейських країнах, по-перше, зумовлює відмінності змісту, форм і технологій освіти; по-друге, не заперечує подібності цілей установ неформальної освіти Європи, у яких помітним є акцент на створенні умов для освіти, виховання, соціального становлення особистості, здатної до самореалізації та міжкультурної взаємодії.

Результати дослідження стану й прогнозування тенденцій, обґрунтування

й проектування практичних засобів досягнення суспільного консенсусу щодо реформування сфери освіти України в умовах “потужних процесів, швидких змін умов життя, посилення конкурентних засад та утвердження дослідницько-інноваційного типу розвитку” тощо подано в низці документів, зокрема Білій книзі національної освіти України, підготовленій фахівцями Національної академії педагогічних наук України [2]. Зокрема, авторами книги проаналізовано світові тенденції суспільного розвитку, що здійснюють вплив на формування цілей освітніх систем, створення нових освітніх механізмів тощо; визначено основні вимоги стосовно реформування освітніх сфер. Серед основних акцентів науковців НАПН щодо *загальної стратегії розвитку освіти України можна розглядати такі:*

- людиноцентризм і демократизація освіти;
- інноваційна спрямованість змісту та технологій освіти;
- виховання моральної особистості, громадянина, ініціативного та відповідального працівника в освітньому й соціальному середовищах;
- збереження та розвиток здоров'я, забезпечення безпеки особистості через освіту;
- формування екологічної свідомості та поведінки;
- створення сприятливого розвивального освітнього середовища;
- утвердження української мови в освіті;
- багатомовність як ознака освіченості;
- розвиток системи безперервної освіти;
- безперервний професійний розвиток і саморозвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- державно-громадське управління розвитком освіти;
- інформатизація та комп'ютеризація освіти;
- психологічний супровід розвитку особистості в системі освіти тощо [2].

Відповідно можна визначити *перспективи розвитку позашкільної освіти в Україні*, а саме:

- збереження та розвиток мережі закладів позашкільної освіти, особливо в сільській місцевості;
- створення умов для забезпечення фундаментальної практичної професійної та наукової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи позашкільної освіти;
- сприяння випуску науково-популярних видань, радіота телепередач з питань позашкільної освіти;
- збереження та подальше зміцнення матеріально-технічної бази закладів позашкільної освіти різних типів, вирішення питань їх фінансування;
- забезпечення соціального захисту учасників освітнього процесу;
- прискорення та поглиблення інтеграції України в європейський і світовий освітній простір, розширення співробітництва з іншими країнами, міжнародними організаціями в питаннях позашкільної освіти

Список використаних джерел

1. Актуальные направления развития внешкольного (дополнительного) образования детей в странах Восточной Европы [Текст]: обзор по Беларуси, Казахстану, России, Украине / Под ред. А. В. Золотаревой. Прага-Ярославль : ЕАІСУ-ЯГПУ, 2010. – 138 с.
2. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В.Г.Кременя. – К., 2009.
3. Досуг end неформальное образование / Ред.-сост. Рене Кларийс. – Прага, 2008. – 407 с.
4. Дополнительное образование детей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. О. Е. Лебедева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
5. Закон України “Про освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу
6. : <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Закон України “Про позашкільну освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Золотарева А. В. Дополнительное образование детей как фактор развития региональной системы образования [Текст] : коллективная монография / Под ред. А. В. Золотаревой, С. Л. Паладьева. – Ярославль : изд-во ЯГПУ, 2009. – 300 с.
9. Позашкільна освіта в Україні : навч. посібник / За ред. О. В. Биковської.– К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.
10. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// ipv@ipv.org.ua](http://ipv@ipv.org.ua)
11. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : теоретико-дидактичний аспект : монографія / Г. П. Пустовіт. – Миколаїв : Ольвія, 2009.– 561 с.
12. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : дидактичні основи методів навчання і виховання : Монографія / Г. П. Пустовіт, Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга. – 2008. – Книга 2. – 272 с.
13. Ромм Т. А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
14. Свирська Т. І. Сучасна стратегія розвитку позашкільної освіти як інституту соціального виховання / Т. І. Свирська // Позашкільля. – №10.– 2011. – С. 4-6.
15. Сущенко Т. І. Основи позашкільної педагогіки : Посібник для класних керівників, педагогів позашкільних закладів / Т. І. Сущенко. – Мінськ: Бел. навука, 2000. – 221 с.
16. Сущенко Т. І. Педагогічний процес у позашкільних закладах / Т.І.Сущенко. – Дис.... д-ра пед. наук : 13.00.01. – Запоріжжя, 1993. – 332 с.

3. ПОЗАШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА ЯК ГАЛУЗЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Термін «позашкільна педагогіка» – неологізм, який останнім часом набув повсюдного вживання. Ним активно оперують філософи, педагоги, соціальні психологи, культурологи, журналісти й багато інших спеціалістів, хто так чи інакше пов'язаний із проблемами виховання дітей і молоді в позашкільному середовищі, у процесі дозвілля. Її гуманістична сутність вказує на шанобливе ставлення до дитини, розуміючи це поняття як чуйне ставлення дорослих до дитячих інтересів і переживань, прагнення до згоди і зближення з дитиною, як уміння позашкільних педагогів запропонувати дітям таку форму позашкільної життєдіяльності, яка їх захоплює, вражає і розвиває; це таке ставлення до дитини, яке стимулює розкриття її особистісної самобутності у кращих формах творчого самовиявлення; це вихід із простору вимушеного й обов'язкового навчального спілкування та поетапний розвиток духовного потенціалу особистості. Це, урешті-решт, звеличення особистості, підвищення її особистісного статусу перед близькими й далекими людьми, перед собою завдяки її активному творчому самоздійсненню.

Теоретичні засади такого явища в педагогіці обґрунтував і В. Вернадський, який довів, що духовні виявлення людини становлять явище величезного значення, можна сказати, основного, що відповідає властивостям вищих форм життя людини. Тому звернення до категорії «позашкільна педагогіка» закономірний наслідок плідного розвитку й загальної педагогічної теорії і більш ґрунтовного вивчення позашкільного середовища як феномена духовного оздоровлення всього суспільства

Розвиток позашкільної освіти в історичному контексті відбувається в тісному зв'язку зі становленням теоретичних підходів позашкільної освіти щодо навчання, виховання, розвитку особистості в закладах; зумовив виокремлення *позашкільної педагогіки* – галузі педагогічної науки, що досліджує питання виховання та навчання дітей і молоді засобами позашкільної роботи, розкриває закономірності формування особистості в процесі позашкільного освітнього процесу. Так, Т. І. Сущенко розглядає позашкільну педагогіку як особливу галузь педагогіки, покликану визначити закономірності формування гармонійно розвиненої особистості засобами позашкільної роботи, які випереджатимуть зміни, що відбуваються в суспільстві; у центрі уваги позашкільної педагогіки – особистість дитини, її потреби та інтереси, а не предмет, не зміст і не метод, чим вона суттєво відрізняється від педагогіки школи [3].

Проблеми позашкільної освіти вирішуються в сучасній позашкільній педагогіці на основі загальнофілософських, загальнопедагогічних принципів із урахуванням специфіки цієї ланки освіти.

Загальнофілософські принципи, що лежать в основі всіх наук про суспільство, людину та механізми їх взаємодії: принцип детермінізму, принцип розвитку, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип історизму, принцип нерозривного зв'язку індивіда та його соціального середовища.

Психолого-педагогічні принципи відображають загальні вимоги до вибору психолого-педагогічних засобів у межах діяльності ЗПО: принцип гуманістичної спрямованості, принцип особистісної орієнтації, принцип адекватності психолого-педагогічних впливів до психологічних умов розвитку особистості, принцип цілеспрямованості тощо.

Специфічні принципи визначають основи діяльності ЗПО як складової системи позашкільної освіти України, визначені в Законі України “Про позашкільну освіту”: принцип доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; принцип добровільності вибору типів закладів і видів діяльності; принцип науковості, світського характеру освіти; принцип правового та соціального захисту вихованців у їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості (ст. 9 Закону України “Про позашкільну освіту”).

Таким чином, ЗПО як соціально-освітньому інституту властиві загальні та специфічні ознаки, що обумовлює, по-перше, його системну сутність як системи та складової системи позашкільної освіти, системи освіти України загалом; по-друге, його унікальність, яскраву специфіку.

Як і всі інші науки, вона має свої особливі категорії, загальні поняття, які відображають універсальні властивості й відношення об’єктивної позашкільної дійсності, загальні закономірності розвитку творчої особистості. Такими *категоріями є*:

- позашкільний педагогічний процес,
- дозвілсьве середовище,
- вільний вибір,
- саногенний (оздоровчий) особистісний підхід до розвитку дитини,
- захоплення,
- співтворчість,
- усебічний розривток,
- психологічний комфорт спілкування й ін.

За позашкільною педагогікою освітній позашкільний педагогічний процес визнає *пріоритетними* такі важливі сторони розвитку дитячої природи на дозвіллі, як:

- ✓ унікальність і неповторність (реалізація права дитини бути не такою, як усі, на пізнання себе і зацікавленість собою й іншими людьми, реалізацію себе за спеціальною програмою й індивідуальною траєкторією особистісного розвитку і саморозвитку);
- ✓ творча активність (реалізація права на творчу ініціативу, особистісну самостійність і відповідальність, право зіставити себе із собою вчорашнім і майбутнім, з іншими однолітками й дорослими людьми, порівняти свій стиль життя із життям тих людей, які вважає еталоном, у процесі захоплюючої творчої діяльності);

- ✓ внутрішня свобода (реалізація права на вибір, що передбачає розширення розгалуженої сфери творчого самовиявлення дитини в позаурочний час, у процесі якого розуміння, на що здатний, вільний вибір для себе еталона моральності й досконалості);
- ✓ духовність (реалізація права на повагу, гідне до себе ставлення, любов і творчість, допомога іншим людям у їхньому самовдосконаленні; наявність варіативних моделей розвитку дитячої творчості та набору соціальних ролей).

Організація позашкільного педагогічного процесу означає таке:

1. Створювати розгалужену систему творчого самовиявлення дитини, максимальні умови для цілеспрямованого розвитку її творчих можливостей, що передусім передбачає зняття всіляких обмежень, бар'єрів, які стримують інтелектуальну ініціативу дитини, її творче самовираження. Такому педагогічному процесу протиприродна убогість ідейного, емоційного життя. Навпаки, йому властиві багатство вражень, власна дитяча фантазія, наявність таких питань, на які діти самі палко бажають знайти відповіді. У такому педагогічному процесі репродуктивна діяльність дітей обов'язково містить елементи творчості.

2. Педагог у позашкільному педагогічному процесі діє не за програмою, а за дитиною, її настроєм і внутрішнім станом, створює умови для повного розкриття та саморозвитку внутрішніх сил і здібностей дітей шляхом розкріпачення думки.

3. Це процес, у якому діяльність педагога органічно поєднується з діяльністю дітей в єдиному активному пізнавальному процесі в умовах співробітництва й духовної взаємодії.

4. Основою цілісності педагогічного процесу, за Ш. Амонашвілі, є життя дитини, що розвивається в різноманітних формах, відповідно до становлення всіх її життєвих сил. Здійснювати такий процес означає «залучити закладені Природою в дитині тенденції до посиленої й ледь передчасної діяльності, залучити *делікатно*, задовольняючи потреби у прагненні дитини до розвитку, волі, дорослішання. Це і буде індивідуально-гуманний підхід до дитини в педагогічному процесі, тут може народитися і співробітницька діяльність учителя з учнями» [1, с. 201].

5. Модельною характеристикою позашкільного педагогічного процесу є вільний його вибір дітьми, гнучкість і доступність, що допускає зміни в параметрах темпу, обсягу і предметного змісту навчальних програм, вільне визначення темпів навчання, щоб надати дитині можливість доцільно витратити життєвий час, екстерном виконувати окремі види робіт тощо.

6. *Ідеальний позашкільний педагогічний процес практично непомітний для дитини.*

Позашкільний педагогічний процес (за Ш. Амонашвілі) охоплює дитину загалом, з усім її життям, наскільки він робиться для неї сенсом життя; яку людську культуру, у якому обсязі, з якою глибиною і з якою пристрастю опановує дитина; які в неї складаються взаємини з людьми; наскільки

педагогічний процес веде (за Ш.Амонашвілі дитину до розвитку її справжньої природи [1]).

Є своя логіка і в тому, що словосполучення «позашкільна педагогіка» асоціюється з радісним спілкуванням, духовним і психологічним комфортом та чимось таким, що приваблює й захоплює високими людськими завданнями й перспективами, своїм гуманним характером, що становить суто її цінність і пріоритетність. Тому позашкільна педагогіка віддає перевагу суб'єкт-суб'єктним стосункам педагогів і дітей, їх співпраці і співтворчості, спільному вибору мети навчання, міжособистісним контактам і емпатії. Вона будується на глибокому пізнанні дитячих інтересів і потреб, що передбачає: залучення дітей до реальної співтворчості, інтелектуального діалогу; гармонізацію спілкування, успіх, здатність почувати себе вільними в разі невдачі, навіть мати право на невдачу. Тому вона *не припускає будь-якого примусу, побоювання й страху*. Навпаки, є прихильницею розвитку незалежної думки педагогів і дітей, розробки системи діалогічних прийомів співтворчості й інтелектуальної напруги, передбачає уявні експерименти дітей наймолодшого шкільного віку, інтелектуальні ігри, прийом «якби», гнучке й гармонійне поєднання індивідуальної, групової та колективної діяльності, самостійної й педагогічно керованої, якою дитина займається залюбки і яка дає їй змогу піднятися у власних очах як творчій особистості. Навіть більше, *позашкільна педагогіка виконує не допоміжну, а випереджальну роль*. Її метою є не тільки надання знань, а й збагачення особистісних життєвих компетентностей, що об'єктивно впливає на успішну життєтворчість і життєдіяльність дітей у майбутньому.

Отже, зважаючи на сучасні теоретико-методологічні підходи, *принциповими завданнями педагогів позашкільних закладів* мають бути такі:

- професійно мислити категоріями майбутнього, здійснюючи послідовне просування до вершин професійної майстерності;
- готувати вихованців до того, щоб вони стали успішними людьми ХХІ ст., допомагати їм у цьому;
- спонукати, надихати, захоплювати дітей творчою діяльністю та співпрацювати з ними за принципом: менше домагань, більше заохочень;
- надавати свої рекомендації дітям чітко й доступно, так, щоб їх легко було зрозуміти кожному;
- формувати в ЗПО творчі дитячі об'єднання та спільноти, за дотримання водночас принципу мудрої влади В. Сухомлинського;
- пробуджувати в дітей віру у власні сили й можливості, усебічно розвивати творчу особистість, її особистий статус.

Отже, позашкільна педагогіка – це своєрідний орієнтир професійного самоаналізу й формування творчого підходу до системного, науково-методичного забезпечення позашкільного педагогічного процесу з урахуванням теоретичних і методичних надбань сучасної позашкільної педагогіки.

Тому звернення до категорії «позашкільна педагогіка» є закономірним наслідком не тільки плідного розвитку загальної педагогічної теорії, але й більш ґрунтовного вивчення особливостей сучасного позашкільного

середовища, яке за позашкільною педагогікою може стати феноменом духовного оздоровлення всього суспільства.

Головна особливість позашкільної освіти полягає в тому, що будується вона тільки на взаємній співтворчості педагогів і дітей, на їхній дружбі та духовній спільності, на визнанні самоцінності дитини, на взаємоповазі і взаємній зацікавленості у спільному успіхові та результаті творчої співпраці.

Особливість дозвіллевого впливу на розвиток особистості полягає в тому, що дитина тут не відтворює те, що засвоює, вона працює не на оцінку. Через свою унікальність і неповторність вона разом із педагогом розвиває отримані знання й соціальний досвід, доповнює його і вдосконалює. У цьому полягає *закон творчої поведінки*, який заперечує функціональний підхід до дитини, односторонність, фрагментарність, інтелектуальну перевантаженість і примус. За І. Бехом, особистість є такою сукупністю, яка протистоїть будь-якому насильству [2].

Позашкільна педагогіка не припускає будь-якого примусу, побоювання й страху. Вона особистісна по суті, розглядає навчання і виховання дитини в закладах позашкільної освіти не тільки як завдання великого дидактичного значення, а як звернення до кожної конкретної дитини з метою налагодження співтворчості з нею. Стандартне, заповнене звичною діяльністю заняття, яке не має елементів несподіваності й новизни, у позашкільному середовищі приречене. Тому *педагогічний процес у ЗПО від дидактики навчання тяжіє до майстерності духовного взаємозбагачення і створення такого виховного середовища, результатом якого є високий рівень творчої самостійності дитини*. Вона настільки «дозріває» у такому процесі, що володіє силою і вмінням сама себе формувати і виховувати протягом усього життя.

Отже, цілком природно, що позашкільна педагогіка увібрала в себе багато з того, що напрацьовано загальною педагогікою, зокрема педагогікою школи. Проте вона не є копією принципів, форм і методів шкільного навчання, а має свою специфіку й принципово інші закономірності, які відрізняють один вид педагогічної діяльності (не дій, не операцій, а діяльності) від іншого.

Є й інші підстави розглядати позашкільну педагогіку як самостійну галузь педагогічної науки і практики завдяки специфіці її мети, об'єкта, предмета, принципів, завдань і умов розвитку дитини, її навчання та виховання. Право на її існування доведено самим життям. Позашкільна педагогіка з'ясовує та вивчає закономірності ефективної самореалізації творчої особистості у сфері дозвілля.

Такий підхід до стратегії побудови позашкільної педагогіки закладено в її природі: оперативному реагуванні на реалії життя без наказів «згори», на виниклі щойно інтереси дітей, їхні потреби й наміри. І якщо зволікати з визнанням необхідності такої соціально значущої педагогіки на державному рівні, позашкільні заклади залишаться порожніми, а духовне життя дітей – збіднілим. Тому настав час подолання проблеми відсутності в Україні позашкільної педагогіки.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. Размышление о гуманной педагогике. Москва : Издательский дом Шалвы Амонашвили, 1995. 496 с.
2. Бех І. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальни навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
3. Сущенко Т. І. Основи позашкільної педагогіки : Посібник для класних керівників, педагогів позашкільних закладів / Т. І. Сущенко. – Мінськ: Бел. навука, 2000. – 221 с.

4. ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАШКІЛЛЯ

Категорія “*виховний потенціал*” є поєднанням значень “виховний” і “потенціал”. Якщо етимологія останнього слова є практично однозначною (“потенціал” (від лат. *potentia* – сила) – джерела, можливості, запаси, що можуть бути використані для рішення певного завдання, досягнення певної мети), то сутність категорії “виховний”/феномену “виховання” вимагає більш детального аналізу.

“Виховання” є однією з головних категорій педагогіки. Незважаючи на значну увагу до різних аспектів проблеми, вона не є остаточно визначеною, сутність виховання різним чином розуміють представники різних підходів у педагогіці.

У класичній педагогіці виховання визначають у широкому та вузькому сенсі слова.

За визначенням І. Д. Беха, у широкому розумінні поняття “*виховання*” – це зовнішнє спонукання до розвитку й реалізації психічної, соціальної та фізичної активності людини [1]; залучення дитини до вироблених людством цінностей; створення сприятливих умов для реалізації нею свого особистісного потенціалу [9]. Особистісно орієнтована модель виховання, подана в концептуальній системі академіка І. Д. Беха, ґрунтується на гуманістичній ідеології, орієнтованій на одухотворення людини, яка живе в мінливому світі. Виховання за такої моделі набуває сутнісних характеристик сенсопороджувального процесу, спрямованого на розвиток людини як суб’єкта культури та власного життя. У вузькому сенсі під вихованням розуміють цілеспрямовану діяльність педагогів, які покликані формувати в людини систему якостей або певну конкретну якість [18].

Виховання здійснює вирішальний вплив на формування характеру людини, визначає її світогляд, обумовлює процеси соціального становлення. Можливості виховання є значними, але не безмежними. По-перше, виховання залежить від рівня розвитку суспільства, наявних у ньому суспільних відносин, від його матеріальних і духовних можливостей. По-друге, – від вікових та індивідуальних особливостей вихованців [10].

Виховання можна розглядати як суспільне явище, як діяльність, процес, цінність, систему, вплив, взаємовплив тощо. Кожне з цих тверджень є справедливим, проте жодне не дає змоги охарактеризувати його в цілому [12]. У широкому розумінні можна говорити про виховання як про соціальний інститут, закріплюючи його роль і місце як специфічної функції суспільства та держави, що пов’язана із задоволенням соціальної потреби – до смисленого становлення членів суспільства [19, с.63].

На думку Т. О. Ромм, системна цілісність виховання визначається наявністю в ньому двох протилежних, але взаємодоповнюючих тенденцій.

Перша (*індивідуально-орієнтована*) тенденція стосується цінності людської самості та неповторності, характеризуючи спрямованість педагогічних зусиль, орієнтацію на підкорення всього комплексу виховних впливів інтересам і потребам дитини. Ця тенденція виховання, що склалася у

виховній практиці Античності, активно формувалася в епоху класичного Відродження, яка проголосила людину головною цінністю на землі. Розвиток цієї позиції відобразився у філософії виховання епохи Просвітництва, століття раціоналізму й індивідуалізму та проявився у виховних побудовах Р. Декарта, Дж. Локка, поглядах Ж.-Ж. Руссо, Л. М. Толстого, антропософській концепції Р. Штайнера, педагогічній практиці “вільних шкіл”, принципах педагогіки М. Монтесорі.

Друга (*соціально-орієнтована*) тенденція, пов’язана із потребою суспільства в підтримці соціальної стабільності та необхідності підвищення якості людського капіталу, спрямована на активізацію суспільних зусиль у вихованні, на включення підростаючих поколінь до реального життя, системи соціальних і виробничих відносин, заснованих на взаємодії. З уточненням сутності категорії “суспільне”, з розвитком загальнонаукової рефлексії, з появою терміна “соціальне” як певної характеристики відносин і зв’язків, що відбуваються в суспільстві, як зазначає Т.О. Ромм, у педагогіці починають складатися підходи, які можна визначити як соціально орієнтовані [13].

Таким чином, інтерпретація сутності категорії “виховання” на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки передбачає визнання таких теоретичних положень, як основи розуміння її сутності:

- виховання належить до переліку універсалій, властивих будь-якій соціальній системі, визначаючи її структуру й динаміку (Б. Т. Ліхачов) [11];
- одним із основоположних принципів виховання є принцип урахування вікових особливостей вихованців (В. О. Сухомлинський) [23];
- виховання є провідним чинником становлення особистості в процесі онтогенезу (І. Д. Бех) [1];
- виховання є складним і багатовимірним процесом, у якому розрізняють філософський, соціальний, педагогічний, психологічний, культурологічний аспекти. У вихованні різних народів і епох чітко віддзеркалюється стан і вимоги держави, різних верств суспільства до мети, змісту та методів підготовки підростаючих поколінь до життя (О. Я. Савченко) [21, с.21].

Теоретичною основою виховання є концептуальні положення, викладені академіком І. Д. Бехом у праці “Виховання особистості” (2008), зокрема:

1. Позанаціональне не може бути народним. Шкільна освіта, що втрачає національне коріння, рано чи пізно заперечує народ. Народна освіта нерозривно пов’язана з національним ґрунтом, але не замкнена лише в ньому. Школа покликана формувати та зберігати національну культуру, збагачуючи національне загальнолюдським і загальнолюдське національним.

2. Феномен виховання слід розуміти як перетворювальну діяльність педагогів-вихователів, спрямовану на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню та вдосконаленню. Цілі виховання— це очікувані результати реалізації системи виховних дій зміни особистості. Критеріями вихованості людини можуть бути: ступінь її сходження до загальнолюдських і національних гуманістичних морально-духовних цінностей, що становлять

основу відповідних вчинків; рівень та ієрархія якостей особистості, набутих у процесі виховання.

3. Світовий соціально-історичний досвід дає змогу визначити головну мету виховання як формування гармонійно та всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної та професійної діяльності в сучасному суспільстві, здатної сприймати й примножувати його цінності [3].

Актуальними *методологічними підходами* щодо виховання в сучасному науково-педагогічному полі визнаються гуманістичний, особистісно орієнтований, системний, соціокультурний та інші підходи, реалізація яких на сьогодні відповідає загальнонауковому принципіві доповнюваності, зважаючи на складність і неоднозначність проблеми виховання людини.

Гуманізація виховного процесу розглядається як сучасна освітня стратегія, у центрі якої конкретна дитина з її можливостями, правом на творче самовираження, вільний розвиток і реалізацію природних здібностей [9]. Основи виховання гуманної особистості в контексті сучасного розуміння його сутності та пріоритетів визначає *концепція виховання гуманістичних цінностей учнів* (І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна). Зокрема, автори концепції підкреслюють: “У вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості – вільний саморозвиток і збереження своєї індивідуальності; суспільства – щоб саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації — щоб усі діти стали компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі”.

Щодо змісту виховання концепція виховання гуманістичних цінностей учнів визначає базовими гуманістичними цінностями, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, добро, відповідальність, совість [2].

На сучасному етапі суспільного розвитку об'єктивною освітньою тенденцією є індивідуалізація освіти, диференціація освітніх впливів, що знайшло відображення в розвитку змісту освіти (індивідуальні навчальні плани, індивідуальні освітні маршрути тощо), форм і методів освіти та виховання. Теорію *особистісно орієнтованого підходу* до виховання особистості обґрунтовано у працях І. Д. Беґа, В. Г. Кременя, І. Ф. Прокопенка, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської та інших. Відповідно до такого підходу “особистісно-орієнтоване виховання передбачає мету формування та розвитку у дитини особистісних цінностей. Лише вони завдяки своїм сутнісним показникам здатні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда у світі й опори для особистісного самовизначення” [1]. Згідно з *системним підходом* виховний процес розглядається як цілісна динамічна система, системоутворювальним чинником якої є мета розвитку особистості вихованця, що реалізується у взаємодії педагога й учня [18]. Системний підхід покладено в основу *концепції системної побудови процесу виховання* (В. А. Караковський, Л. І. Новикова, Н. Л. Селіванова), відповідно до якої головним механізмом виховання є виховна система освітнього закладу, у межах якої проектуються та створюються сприятливі умови для реалізації мети і

завдань виховання на кожному віковому етапі. Метою виховання концепція визначає всебічний і гармонійний розвиток особистості; зміст виховання відповідно до концепції становлять загальнолюдські цінності (8): Людина, Сім'я, Праця, Знання, Культура, Вітчизна, Земля, Мир [21; 22].

Системно-рольова теорія формування особистості дитини (М. М. Таланчук) виходить із того, що таке формування відбувається завдяки соціальному механізмові наслідування та примноження соціальних цінностей. Мета виховання полягає у формуванні гармонійно розвинутої особистості, яка готова й здатна повноцінно виконувати систему соціальних ролей. За такого підходу критерії ефективності процесу виховання відповідають певним соціальним ролям, що розподілені на сфери: сім'я (ролі: подружня, батьківсько-материнська, синівсько-дочірня тощо), колектив (ролі: професійно-трудова, організаторська, комунікативна тощо), суспільство (ролі: патріотична, національно-інтернаціональна, політична, правова тощо), світ (ролі: геосоціальна, інтерсоціальна); Я-сфера (матеріально-потребнісна, духовно-потребнісна, суб'єкт учіння, самовиховна, суб'єкт творчості тощо) [21; 22].

Концепція виховання дитини як людини культури визначає сутність виховання як процес педагогічної допомоги людині у становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації, у життєвому самовизначенні. Мета виховання – сходження дитини до цінностей, якостей, смислів, життєвих позицій, тобто виховання формує особистісний образ людини. Основні ознаки виховання за цією концепцією: життєтворчість, соціалізація, культурна ідентифікація, духовно-моральний розвиток особистості, індивідуалізація. Зміст виховання відповідно до концепції – суб'єктивний досвід особистості з його цінностями, смислами та способами поведінки; його компоненти: аксіологічний (ціннісно-смиловий), культурологічний, життєтворчий (події, спосіб життя), морально-етичний, громадянський, особистісний, індивідуально-творчий [21; 22].

Виховання, що здійснюється в різних соціальних інститутах (сім'я, дошкільна установа, школа, позашкільний освітній заклад, вищий навчальний заклад, громадська організація тощо), має спільні риси, а також власні особливості (зміст, форми, прогнозовані результати тощо), обумовлені специфікою кожного соціального інституту, його соціальними функціями та виховними можливостями.

Основу розуміння виховного потенціалу закладів позашкільної освіти становлять актуальні теоретичні підходи стосовно проблеми виховання особистості (Г. Г. Ващенко, В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко, а також І. Д. Бех, О. Л. Кононко, Г. С. Костюк, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська та інші) і методологічні засади позашкільної освіти (Т. І. Сущенко, Г. П. Пустовіт, В. В. Вербицький, О. В. Биковська та інші). Сутність поняття “*виховний потенціал закладу позашкільної освіти*” доцільно розглядати як можливості закладу позашкільної освіти, які можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості. Виховний потенціал закладу позашкільної освіти становлять комплекс чинників і умов, що визначають його педагогічні можливості. Припускаємо варіативність підходів до визначення компонентів у

складі поняття “виховний потенціал ЗПО”. Відповідно до першого як компоненти виховного потенціалу ЗПО можна розглядати:

- суб’єктів виховного процесу (педагогів, вихованців, батьків, адміністрацію закладу);
- виховне середовище закладу (духовне, матеріальне (предметне) та подієве наповнення життєдіяльності вихованців; морально-психологічний клімат тощо);
- принципи, покладені в основу освітнього процесу;
- зміст процесу, форми та методи реалізації змісту;
- взаємозв’язки з іншими соціальними інститутами тощо.

Необхідно вказати на деяку умовність визначення попередніх компонентів виховного потенціалу, що обумовлено загалом необхідністю більш детального аналізу цього феномена. Водночас, цілком правомірно розглядати у складі компонента виховного середовища:

- *суб’єктний* (дитячий і педагогічний колективи, колектив адміністративно-управлінського апарату, допоміжного персоналу);
- *науково-методичний* (сукупність програм, навчальних і методичних посібників для учнів і педагогів, методичні розробки педагогів, твори учнів);
- *духовний* (традиції, норми та правила, що існують й підтримуються в середовищі, певний спосіб життя в ньому);
- *предметно-матеріальний* (матеріальні, предметні умови педагогічного процесу) компоненти [3].

Відповідно до іншого підходу можна говорити про виховні можливості ЗПО, розглядати їх у межах умовно визначених груп (компонентів виховного потенціалу ЗПО):

- ціннісно-цільові (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти);
- організаційні (можливості, пов’язані з організаційними особливостями діяльності позашкільних навчальних закладів);
- можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти.

Ціннісно-цільовий компонент

Розуміння педагогічних можливостей позашкільної освіти як ланки загальної системи освіти України передбачає визначення її соціальних функцій.

Соціальні функції будь-якої освітньої системи, педагогічні цілі освіти змінюються з розвитком суспільства та самої системи освіти. *соціальні функції позашкільної освіти* — це її очікувані результати, що віддзеркалюють уявлення про позашкільну освіту як соціальний інститут. можна виокремити такі основні *соціальні функції позашкільної освіти*.

Перша передбачає освітньо-культурний розвиток особистості, прилучення її до загальнолюдських і національних цінностей, сприяння становленню особистості як індивідуальності з притаманними їй потребами,

інтересами, здібностями; розвитку її здатності до самопізнання, самовиховання. Результат реалізації цієї функції також розглядається як результат виховання в системі позашкільної освіти.

Друга функція – додаткова освіта, що, на думку О. Є. Лебедева, може виступати засобом професійного самовизначення, але найбільш важливий аспект реалізації якої полягає у сприянні гармонійному розвитку особистості, у тому числі й корекції певних її недоліків [5]. Позашкільна освіта як сфера здобуття додаткових наукових знань, створення можливостей практичного їх застосування, що відбувається у відповідності з потребами й інтересами самого суб'єкта освітнього процесу, має важливе конвенційне значення щодо узгодження інтересів суспільства й конкретного учня.

Третя соціальна функція позашкільної освіти полягає у створенні умов для набуття особистістю соціальних знань, соціально значущих умінь і навичок, соціального досвіду, необхідного для її позитивної соціалізації.

Серед *принципів виховання* в ЗПО доцільно розглядати такі:

- принцип національної спрямованості виховання передбачає формування у дітей та учнівської молоді національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті держави;
- принцип культуровідповідності – виховання національних, загальнолюдських цінностей на основі знання та поваги до української культури, культури інших народів; виховання вміння міжкультурної взаємодії на основі принципів толерантності та взаєморозуміння;
- принцип гуманістичної спрямованості – у центрі уваги знаходиться особистість дитини, педагога, які прагнуть до максимальної реалізації власних можливостей, мають право на власний вибір у різних життєвих ситуаціях;
- принцип адекватності виховання до психологічних умов розвитку особистості – вихователь зосереджує свою увагу на дитині, зважає на її вікові й індивідуальні особливості, не форсує її розвитку, задовольняє фундаментальні потреби дитини (у розумінні, визнанні, сприйнятті, широкому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює розвиток в особистості свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвого вибору;
- принцип особистісної орієнтації – означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитині своєрідно та неповторно. Педагог культивує у зростаючій особистості почуття самоцінності, впевненості в собі, визнає її право на вільний розвиток і реалізацію здібностей; не обмежує її в правах почуватися індивідуальністю; виробляє оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості;

- принцип ціннісно-сміслової рівності дорослого (педагога, вихователя) і дитини – оптимізація виховних можливостей передбачає не односпрямовану передачу досвіду й оцінних суджень від старшого покоління молодшому, проте взаємодію та співробітництво дорослих і дітей у сфері спільного буття;
- принцип соціальної відповідності виховання, зв'язку з реальним життям – обумовлює необхідність відповідності змісту та методів виховання реальній соціальній ситуації, у якій організовується виховний процес. завдання виховання передбачають орієнтацію педагогічного процесу на реальні можливості соціуму, формування у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем; залучення вихованців до соціально важливих справ (важливих для міста, селища, області, країни тощо) [7; 8; 12].

У контексті визначення ціннісно-цільового компонента виховного потенціалу ЗПО необхідно говорити про цінності як основу цілей освіти, а саме:

- гуманістичні цінності освіти (“дитина є головною педагогічною цінністю”, “... людина не засіб, а мета, тому не дитину треба пристосовувати до системи освіти, а освіту до неї”);
- освоєння цінностей культури (підвищення загальної культури та самоцінності особистості, прилучення дітей до національних і загальнолюдських цінностей, що потребує культурологічної спрямованості змісту, методик освіти, “окультурення середовища”);
- цінності громадянського виховання (освіта утверджує і надалі повинна утвержувати цінності української національної ідеї, яка, на думку О. Я. Савченко, інтегрує такі складники, як: державність, демократія, добробут, працелюбність і відповідальність людей);
- цінність екологічного світогляду тощо [21].

Метою виховання в системі позашкільної освіти є:

- створення оптимальних умов для становлення моральної, культурної особистості, свідомого громадянина;
- сприяння соціальному становленню вихованців, їх самореалізації та професійному самовизначенню;
- створення умов для інтелектуального, фізичного й культурного розвитку особистості, формування її системи цінностей, соціальної позиції.

Творчі об'єднання кожного напрямку позашкільної освіти мають власні особливості щодо реалізації *виховних завдань*. Зокрема, творчі об'єднання художньо-естетичного напрямку мають значні можливості художньо-естетичного виховання особистості, формування її естетичної культури, національно-культурних і загальнолюдських цінностей тощо. Особливістю гуртків і клубів туристсько-краєзнавчого напрямку, що спрямовується на залучення вихованців до вивчення історії рідного краю та довкілля, є суттєві можливості патріотичного виховання, виховання громадянських якостей особистості тощо. Станції юних натуралістів, еколого-натуралістичні центри,

гуртки, творчі об'єднання вирішують значущі завдання з формування екологічної свідомості, виховання екологічної культури дітей та молоді тощо. Творчі об'єднання науково-технічного напрямку позашкільної освіти мають унікальні можливості не лише для розвитку технічного мислення, конструкторських умінь і здібностей, але також для виховання цінності праці, сприяють усвідомленому вибору професії. Різнострамовані творчі об'єднання гуманітарного напрямку позашкільної освіти спрямовані на задоволення інтересів і потреб особистості у творчій самореалізації, сприяють набуттю допрофесійних знань і умінь, становленню соціально значущих якостей особистості тощо.

Таким чином, ціннісно-цільовий компонент виховного потенціалу ЗПО становлять виховні можливості, пов'язані з провідними принципами, соціальними функціями, освітніми та виховними завданнями позашкільної освіти.

Організаційний компонент

ЗПО можуть функціонувати у формі центрів, комплексів, палаців, будинків, клубів, станцій, кімнат, студій, шкіл мистецтв, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання), спортивних шкіл, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, дитячих стадіонів, бібліотек, флотилій, галерей тощо, які здійснюють позашкільну освіту [6].

У контексті аналізу відповідного компонента виховного потенціалу доцільними є такі позиції:

- *поліваріативність змісту та форм позашкільної освіти, здійснення її на основі принципів добровільності та індивідуального, особистісно орієнтованого підходів* до кожного вихованця створює можливості для індивідуалізації та диференціації навчання і виховання: учневі надається право обрати той зміст, форму навчання, які відповідають його індивідуальним інтересам, здібностям, очікуванням стосовно власного розвитку тощо;
- *залучення до нового колективу, соціально-культурного простору закладу* розширює можливості для розвитку особистості, становлення її системи цінностей, може відігравати корекційну, компенсаторну роль у становленні особистості вихованця;
- *у ЗПО, гуртках та інших творчих об'єднаннях навчаються як діти одного віку, такі і різновікові дитячі колективи*, що створює умови, які дають можливість старшим виступати в ролі наставників молодших учнів. Це впливає на формування у молодших почуття співпричетності, у старших – власної гідності, відповідальності тощо;
- *ЗПО проводиться значна організаційно-масова робота з дітьми та учнівською молоддю*, що створює широке поле розвитку, соціального становлення і творчого самовираження.

Використання потенціалу організаційного компонента створює широке варіативне поле навчання, виховання, соціалізації дітей та учнівської молоді,

сприяє залученню до занять у ЗПО їх значної кількості.

У контексті виховного потенціалу ЗПО необхідним є звернення до *педагогічного, психолого-педагогічного потенціалу ЗПО*.

Вимоги до педагогічних працівників закладів позашкільної освіти визначено Законом України “Про позашкільну освіту”, відповідно до ст. 21 якого педагогічним працівником позашкільного навчального закладу повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має вищу педагогічну або іншу фахову освіту, належний рівень професійної підготовки, а також народний умілець із високими моральними якостями за умови забезпечення належної результативності навчально-виховного процесу [6]. З огляду на організацію освітнього процесу ЗПО на принципах добровільності, індивідуального особистісного вибору вихованцем виду діяльності та власне педагога, особливої значущості набувають особистісні та професійні якості педагогічного працівника. Так, Г. П. Пустовіт підкреслює значення особистості педагога закладу позашкільної освіти, що розглядається в такому контексті, як “суб’єкт педагогічної підтримки розвитку та становлення особистості” [15].

Особливе місце у структурі виховного потенціалу ЗПО посідає *специфіка відносин “педагог – вихованець”, “вихованець – вихованець”, “педагог – вихованець – батьки”*. Відсутність пріоритету оцінки, увага до процесу діяльності дитини, не лише до результату; добровільність відвідування, що передбачає “вибір власного педагога”, зумовлює психологічно комфортні умови навчання та виховання.

Актуальною в межах проблеми організації відносин “педагоги – батьки”, є визначена А. В. Золотарьовою модель роботи установи додаткової освіти дітей із батьками, яка передбачає такі *рівні*:

- індивідуальний;
- освітнього об’єднання;
- структурного підрозділу;
- усього закладу.

Серед *методів* взаємодії закладу з батьками автор розглядає такі:

- батьківські збори, лекції, конференції;
- дні відчинених дверей, звітні виступи (концерти, виставки, змагання тощо);
- відкриті заняття, консультації, вечори запитань і відповідей;
- дозвілліві програми для батьків і дітей;
- створення органів батьківського самоврядування (батьківські комітети тощо) [7; 8].

Суттєвим аспектом діяльності позашкільного навчального закладу є *організація психологічного супроводу освітнього процесу*.

До організаційних можливостей слід віднести організацію на базі ЗПО *органів учнівського самоврядування, дитячих громадських об’єднань, волонтерських загонів* тощо, які мають соціальну спрямованість, а також тісний зв’язок із діяльністю дитячих і молодіжних громадських організацій. Участь вихованців різноманітних волонтерських загонах, що реалізують соціально

важливі справи, сприяють соціальному та моральному розвитку особистості, розвивають соціальні почуття (емпатія, здатність допомогти іншому тощо).

Напрямом роботи волонтерського загону може бути профілактична робота серед дітей та молоді щодо підтримки здорового способу життя, попередження девіантної поведінки підлітків. При цьому використовуються різні форми та методи: тренінги, круглі столи, лекції, бесіди, диспути, дискусії за темами, тематичні дискотеки тощо.

Можливості змісту, форм і методів позашкільної освіти

У такому контексті необхідно говорити про особливості змісту освітнього процесу ЗПО, а саме: наявність різноманітних (у т.ч. індивідуальних) типових, авторських, комплексних та ін. програм, прогнозованим результатом реалізації яких є не лише поглиблені знання, вміння, спеціальні навички учнів, а й розвиток особистості вихованця, становлення його індивідуальності, формування системи цінностей тощо.

Основоположними для розуміння сучасного змісту позашкільної освіти є визначені Г.П.Пустовітом на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної та спеціальної літератури, власного багаторічного досвіду роботи в позашкільних навчальних закладах *п'ять засад у конструюванні змісту позашкільної освіти* та виховання на всіх етапах реалізації, зокрема:

1. інтегрування навчального матеріалу, у якому найбільш адекватно відображено ідею цілісності виховного середовища, що сприяє побудові у свідомості учнів картини світу та формуванню ставлення до людини, суспільства та природи як морально доцільного;
2. структурування змісту позашкільної освіти та виховання з позицій диференціації, яку слід розглядати як перспективний підхід до поглибленого вивчення учнями навчального матеріалу чи самостійного здобуття ними знань, удосконалення інтелектуальних умінь і практичних навичок відповідно до їхніх вікових можливостей;
3. кінцевою метою позашкільної освіти, окрім набуття учнями знань, умінь і практичних навичок, є формування та розвиток ціннісних орієнтацій, здатності прийняття обґрунтованих рішень із побудови власної поведінки та діяльності в соціумі й формування почуття відповідальності за їх наслідки;
4. концептуальним положенням у конструюванні змісту позашкільної освіти і виховання є індивідуалізація навчальної та практичної діяльності особистості. На відміну від загальноосвітньої школи, процес індивідуалізації навчальної та практичної діяльності особистості в освітньому процесі ЗПО має набагато складнішу структуру побудови та способи здійснення, оскільки ґрунтується на інших теоретико-методичних і психолого-педагогічних засадах. Такими засадами є особистісні замовлення, інтереси та нахили дітей та їх батьків, що постійно розвиваються і варіюються, у чому й простежується безперервна динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність і варіативність;
5. п'ятим концептуальним положенням у конструюванні змісту позашкільної освіти та виховання є діяльнісний підхід, що дає змогу реалізувати на практиці

набуті учнями знання, інтелектуальні вміння та практичні навички в конкретній суспільно корисній, масовій чи природоохоронній роботі [15; 16].

Аналіз відповідного компонента виховного потенціалу передбачає декілька *логічних підходів до розуміння специфіки змісту позашкільної освіти*.

По-перше, зміст суттєво різниться та має характерні особливості відповідно до певного напрямку позашкільної освіти (туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного, художньо-естетичного, фізкультурно-спортивного, науково-технічного тощо).

По-друге, зміст позашкільної освіти варіюється залежності від: соціального замовлення, конкретного контингенту вихованців, конкретного педагога, концепції закладу в цілому; наявного кадрового, матеріально-технічного потенціалу тощо.

Зміст виховання в системі позашкільної освіти може розглядатися як система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально важливих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства та держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва (на основі положень Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні). Система цінностей і якостей особистості розвивається та виявляється через її власне ставлення:

1. Ціннісне ставлення особистості до суспільства та держави виявляється в таких якостях, як: патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних відносин. Патріотизм є виявом особистості любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуттям своєї належності до України, усвідомленням спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння української мовою. *Національна самосвідомість* містить: особисту ідентифікацію зі своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; уміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, що мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією. Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів і державної влади. Політична культура включає формування політичної компетентності, лояльного та водночас вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади, здатність брати активну участь у політичному житті України. Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; уміння йти на компроміси з різними етнічним та релігійними групами заради соціального миру.

2. Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; умінні працювати з іншими; здатності

прощати та просити пробачення, протистояти виявам несправедливості, жорстокості.

3. Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою сформованості у дітей та учнівської молоді активної життєвої позиції та передбачає вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних і соціальних сил.

4. Ціннісне ставлення до природи формується в процесі екологічного виховання та виявляється в таких ознаках: усвідомленні цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою; поводитися компетентно, екологічно безпечно; критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; умінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активній участі в практичних природоохоронних заходах; здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посиленому екологічному просвітництві.

5. Розвиток ціннісного ставлення до праці передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємливості; розуміння економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, сформованість працелюбності та мобільності як базових якостей особистості.

6. Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання та виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве це ставлення, має систему елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути та висловити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері [14].

Узагальнюючи *форми реалізації виховних завдань ЗПО*, можна говорити про те, що виховання дітей та молоді здійснюється:

- у освітньому процесі творчих об'єднань (гурток, змагання, концерт тощо);
- у межах спеціально організованих заходів (соціальні проекти, благодійні акції, виховні програми тощо);
- як самовиховання, самовдосконалення учасників освітнього процесу, що стимулює необхідність відповідати цінностям, нормам, вимогам тощо, встановленим у колективі закладу.

Специфіка *методів навчання та виховання позашкільної освіти* визначає виховні можливості цієї сфери. Відповідно до авторської класифікації Г. П. Пустовіта, у виховній діяльності ЗПО реалізуються:

- група мотиваційно-виховних методів (відповідальності особистості в навчально-практичній діяльності в соціокультурному та соціоприродному середовищі; самооцінки, самоаналізу, роз'яснення, переконання, навіювання, рефлексії, турботи);

- група методів виховання: 1) методи всебічного впливу на особистість (бесіда, розповідь, диспут, особистий приклад тощо); 2) методи формування досвіду морально доцільної поведінки та діяльності особистості (педагогічна вимога, створення виховних ситуацій, стимулювання морально доцільної та соціально значущої поведінки і діяльності тощо) [17].

Отже, у контексті виховного потенціалу ЗПО необхідно підкреслити такі положення:

- “Вітчизняна система позашкільної освіти і виховання базується нині на історично обумовлених традиціях виховання особистості, створених представниками різних спільнот України, суспільних та родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах...”;

- “Основою навчально-виховної діяльності сучасних позашкільних навчальних закладів є ідея створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи соціалізації як найбільш демократичного та гнучкого засобу залучення навчального закладу, сім’ї та громадськості до співпраці у вихованні та розвитку дітей і молоді” (Г.П. Пустовіт) [15].

У контексті організаційних можливостей необхідно підкреслити значення особливого *виховного середовища* ЗПО. Така складова виховного потенціалу ЗПО є такою мірою значущою, що доцільним уявляється розглядати її цілісно.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн.; кн. 2: Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : Наук. видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І. Д. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів / І. Д. Бех, Н. І. Ганнусенко, К. І. Чорна // Шкільний світ. – 2005. – №45. – С. 4-11.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с. : іл.
4. Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Рівненського міського палацу дітей та молоді) : наук.-метод. Посібник / За ред. І. О. Первушевської. – Рівне : ПДМ, 2010. – 606 с.
5. Дополнительное образование детей : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. О.Е.Лебедева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
6. Закон України “Про позашкільну освіту” : зб. док. по організації позашкільної освіти. – К., 2002. – С. 21-42.
7. Золотарева А. В. Интегративно-вариативный подход к управлению учреждением дополнительного образования детей : монография / А. В. Золотарева. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2006.– 290 с.
8. Золотарева А. В. Мониторинг результатов деятельности учреждения дополнительного образования детей : монография / А. В. Золотарева.– Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2005. – 200 с.

9. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посібник до базової прогр. розв. дит. дошк. віку “Я у світі” / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
10. Костюк Г. С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности / Под ред. Л. Н. Проколиенко; сост. В. В. Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
11. Лихачев Б. Т. Педагогика : курс лекций / Б. Т. Лихачев. – М., 1992. – С. 9.
12. Мудрик А. В. Социальная педагогика : Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2000. – 200 с. – С. 9-11.
13. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма (наказ Міністерства освіти і науки України №1133 від 17 грудня 2007 р. “Про затвердження основних орієнтирів виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України”).
14. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ipv@ipv.org.ua>
15. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодення / Г. П. Пустовіт // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді у креативному освітньому соціумі: матеріали наук.-практ. конф. (Суми, 16-17 вересня 2008 р.). – Суми, 2008. – С. 6-21.
16. Пустовіт Г. П. Екологічне виховання учнів 5-9 класів : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Кіровоград : ТОВ “Імекс ЛТД”, 2003. – 146 с.
17. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : дидактичні основи методів навчання і виховання : Монографія / Г. П. Пустовіт, Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга. – 2008. – Кн. 2. – С. 36-37.
18. Рожков М. И., Байбородова Л. В. Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 256 с.
19. Ромм Т. А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
20. Ромм М. В. Теория социальной работы : учебное пособие / М. В. Ромм, Т. А. Ромм. – Новосибирск, 1999.
21. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О. Я. Савченко / 2-ге вид, доповн., переробл. – К. : Богданова А. М., 2009. – 226 с.
22. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. – М. : ТЦ Сфера, 2003. – 160 с.
23. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Народное образование. – 1967. – №4. – С. 59.
24. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка : Навч. посібник. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.
24. Сущенко Т. І. Основи позашкільної педагогіки : Посібник для класних керівників, педагогів позашкільних закладів / Т. І. Сущенко. – Мінськ: Бел. наука, 2000. – 221 с.

5. ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: КОНЦЕПТИ ТА ПОТЕНЦІАЛ

Розглядаючи середовище освітнього закладу як частину життєвого й культурного простору, сучасні дослідження акцентують на можливостях освітнього середовища як зосередженні імпульсів і стимулів для особистісного зростання й самореалізації, джерелах певних настроїв і станів, основі виховання й розвитку особистості дитини тощо (І. Д. Бех, В. А. Караковський, Т. Є. Коннікова, А. Т. Куракін, Ю. С. Манулов, О. В. Мудрик, Л. І. Новікова, В. А. Петровський, В. Д. Семенов, В. А. Ясвін та інші).

Освітнє середовище є об'єктивно здатним здійснювати виховний вплив на суб'єктів освітнього процесу. Таку здатність розглядають як *виховний потенціал середовища*, який може бути актуалізований цілеспрямованою системою педагогічних дій. Водночас неможливість створити педагогічно чисте середовище зумовлює поліспрямованість його впливу, актуалізує питання про способи створення й підтримання позитивного педагогічного впливу середовища, зокрема освітнього середовища закладу позашкільної освіти. У сучасному науково-педагогічному дискурсі широко обговорюється проблема “соціальне середовище – становлення особистості”, соціальні психологи зазначають про високий ступінь залежності розвитку людини від умов її взаємодії з оточуючим світом, що змінюється. Психологопедагогічна наука оперує категоріями “середовище”, “педагогічне середовище”, “виховне середовище”, “соціально-виховне середовище” тощо, що відображають тенденцію посилення її уваги та практики до суміжних проблем у контексті розвитку, становлення особистості дитини.

Значна роль у цьому контексті належить закладам позашкільної освіти. Аналіз педагогічної теорії й практики дає змогу розглядати середовище закладу позашкільної освіти – як *соціально-виховне середовище*, сутність якого розуміють як сукупність умов життєдіяльності особистості, що здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб [8; 15].

Завдання педагогічної концептуалізації феномена соціально-виховного середовища закладу позашкільної освіти визначаються необхідністю та можливістю пояснення й проєктування педагогічними засобами процесів виховання особистості, становлення особистості учня, набуття ним соціальності, розвитку індивідуальності, що забезпечує гармонійність відносин між людиною та соціальним оточенням.

Педагогічна інтерпретація цього феномена ґрунтується на таких об'єктивних умовах-тенденціях, є похідною від них:

1. *Культура й історія є загальним контекстом індивідуального розвитку* (Л. С. Виготський)

2. Сучасна людина живе і діє в мовах, коли її соціальна, національна й культурна ідентичність постійно відчуває зовнішні впливи (що не завжди є позитивним); вона одномоментно є об'єктом зовнішньої культурної й ідеологічної, релігійної й морально-етичної індоктринації та суб'єктом індивідуального цілепокладання, самовизначення в процесі життєдіяльності [13, с. 8].

3. Розуміння людини як автономної істоти, здатної до перетворення себе й оточуючого світу, не означає її відокремленості від тих явищ і процесів, що відбуваються у оточуючій дійсності. У кожній людині індивідуальні й соціальні сутнісні сили представлені різним чином, що не заперечує значущості цих “складових”. Одним із сутнісних педагогічних завдань сьогодні можна вважати забезпечення педагогічними засобами максимального розкриття й реалізації індивідуальних здібностей і потреб людини в контексті сформульованих суспільством цілей і морально-етичних меж [13, с. 8].

4. Виховання дитини у суспільстві не є простим підведенням індивідуальності під соціальний стандарт. У цьому контексті О. Л. Кононко підкреслює роль активності самої особистості, яка має можливість вибірково поставитись до пропонованих суспільством вимог, “сприйняти їх як приємні (неприємні), доцільні (недоцільні)” і відповідним чином будувати власну діяльність і поведінку в соціумі [8].

У контексті проблеми актуальними є ідеї, що найбільшою мірою відображають специфіку позашкільної діяльності:

- ідея використання потенціалу середовища, “педагогізації середовища” з метою виховання гармонійної особистості (С. Т. Шацький);
- ідея виховання особистості в колективі, гармонізації особистісних і колективних ліній розвитку (А. С. Макаренко);
- ідея розуміння людських взаємин як “середовища, котре дає наочні уроки моральності, розкриває сенс моральних понять та істин” (В. О. Сухомлинський).

Розглядаючи сутність виховного середовища в контексті позашкільної освіти, однією з основоположних ідей можна вважати ідею “педагогізації середовища” (С. Т. Шацький) – вивчення та використання виховних можливостей соціального середовища; усвідомлене насичення соціального середовища виховним потенціалом, педагогічне орієнтування середовища. Таку ідею обґрунтовано й реалізовано С. Т. Шацьким у діяльності Першої дослідної станції [6].

У історичному контексті незаперечними є педагогічні досягнення А. С. Макаренка, який реалізовував ідею виховання особистості в колективі, шляхом створення простору життєдіяльності вихованців, насиченого особистісно значущими подіями, спеціально організованими виховними впливами. “... якби мені зараз дали школу, то я першим своїм завданням поставив би створення єдиного шкільного колективу. Що для цього потрібно? Я впевнений, що для цього потрібні єдині шкільні інтереси, єдина шкільна форма роботи, єдине шкільне самоврядування, і, нарешті, спілкування, зв’язок (членів) цього колективу” (А. С. Макаренко) [9].

У педагогічній системі В. О. Сухомлинського середовище школи, педагогічне середовище, виховне середовище розглядаються як суттєвий чинник становлення особистості. “Глибоке осмислення педагогічної практики, актуальних задач школи, потреб суспільного розвитку приводить педагога до власного розуміння процесу виховання і його складових. Сухомлинський виділяє три складові частини виховного процесу: педагог — вихованець — колектив”, – зазначає О. В. Сухомлинська в передмові до книги-трилогії

В. О. Сухомлинського “Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну” [18].

Таким чином, не заперечуючи інших вагомих психолого-педагогічних, соціально-педагогічних положень, можемо говорити про сутнісний вплив розглянутих вище ідей на сучасну практику вирішення проблеми “виховне середовище – виховання особистості”, зокрема стосовно вирішення проблеми обґрунтування виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

У межах теоретичного аналізу проблеми доцільним є короткий аналіз сутності ключових категорій.

Категорія “*середовище*” є однією з основних категорій філософії, психології/соціальної психології, педагогіки/соціальної педагогіки, соціології. Сучасне філософське розуміння поняття “середовище” подано як сукупність природних і соціальних умов, у яких протікає життєдіяльність людини. Психологічний аспект цілісності (єдності) середовища людини було вивчено представниками психологічної науки (Б. Г. Ананьєвим, М. Я. Басовим, Л. І. Божович, Л. С. Виготським, П. Я. Гальперіним, А. В. Запорожцем, О. Н. Леонтьєвим, С. Л. Рубінштейном, Д. Б. Ельконіним та іншими).

На думку Л. С. Виготського, середовище виступає в ролі не обстановки, але джерела розвитку людини. Основною методологічною ідеєю в межах проблеми, поруч із іншими, може вважатися культурно-історична теорія Л. С. Виготського [15]. У розробленій Л. С. Виготським концепції історії культури як розвитку систем знаків, що слугують для управління поведінкою, знайшла рішення й проблема співвідношення культури й психології особистості, що хвилювала антропологів. На думку А. Г. Асмолова, це коло ідей Л. С. Виготського, розвинуте його школою, в останні роки здійснює все більший вплив на світову науку. У працях останнього вперше експериментально вивчалось питання взаємодії людини й суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків (у тому числі генетично зумовлених) особистості, виявлено широкий спектр – від повного придушення колективом можливостей особистості до широкого їхнього розвитку стосовно певних соціальних шарів [8].

Категорія “*соціальне середовище*” є однією з провідних категорій для психології, педагогіки, соціології, соціальної педагогіки та інших наук. У галузі психолого-педагогічної науки соціальне середовище визначається як суб’єктивна, пережита людиною, об’єктивна реальність. Соціальне середовище – це своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства. Як зазначає І. Д. Зверєва, вплив соціального середовища на формування особистості здійснюється лише в тому разі й тією мірою, якою особистість сама, завдяки активному ставленню до соціального середовища, здатна мати його за орієнтир своєї життєдіяльності [6].

З точки зору соціально-педагогічного знання сутність категорії “*соціальне середовище*” розуміють як суспільні, матеріальні та духовні умови діяльності людини, що її оточують. Середовище в широкому сенсі (макросередовище) охоплює економіку, суспільні інститути, суспільну свідомість і культуру; соціальне середовище у вузькому сенсі (мікросередовище) включає

безпосереднє оточення людини: сім'ю, трудову, навчальну та інші групи. Соціальна педагогіка при аналізі сутності соціального середовища акцентує на його складності та багатовимірності; його впливові на свідомість і поведінку людини, яка живе й розвивається в цьому середовищі [15, с. 247-248].

Актуальним є контекст “соціальне середовище – соціалізація особистості”. Аналіз взаємодії між індивідом і середовищем, що становить зміст проблем соціалізації, поданий у соціологічному, психологічному й педагогічному аспектах [13]. Німецький педагог і соціолог К. Хуррельманн визначає чотири основні моделі відносин між індивідом і середовищем:

- механістична модель, що трактує середовище як даність і причину поведінки індивіда;
- органічна модель, що припускає, що імпульси розвитку містяться всередині організму;
- системна модель, що трактує імпульси розвитку індивіда як результат взаємного пристосування та впливу індивіда й середовища;
- контекстуальна модель, яка вважає розвиток особистості процесом інтеракції між людським організмом і соціальним та матеріальним середовищами, що триває протягом життя [13; 27].

Цілеспрямований вплив на процес соціалізації не обмежується передачею знань, формуванням відповідного поведінкового репертуару, а простягається до сфери емоцій, смислів, розуміння. Зміст цього процесу може мати як позитивний/безконфліктний, так і конфліктний характер, причому ступінь конфлікту визначається наявністю/відсутністю протистояння суспільства й людини, їхньою здатністю/нездатністю, можливістю/неможливістю знайти компроміс, що задовольняє запити обох сторін. Забезпечення цього змісту може бути реалізоване в широкому контексті взаємодій, що мають організовані й стихійні форми. Засоби й способи, спрямовані на те, щоб ці відносини склалися позитивно, можуть бути різними [13, с. 66].

У контексті проблеми доцільно звернутися до сутності категорії “освітнє середовище”, яке широко представлено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців (І. Д. Бех, О. Є. Лебедєв, В. І. Панов, В. В. Рубцов, В. А. Ясвін та інші). Застосування поняття “освітнє середовище” підкреслює той факт, що навчання, виховання, розвиток і соціалізація дитини відбуваються не лише під впливом навчальних і виховних дій педагога та не лише залежно від індивідуально-психологічних особливостей дитини. Зазначені дії, як і розвиток та становлення особистості дитини, завжди відбувається в певних просторовопредметних, міжособистісних, соціокультурних умовах, що можуть сприяти або утруднювати розвиток дитини під впливом педагогічних дій [11, с. 69].

Таким чином, освітнє середовище розуміють не лише як сукупність засобів навчання, що входять до нього, а й людей, що діють у цій системі; як складові освітнього середовища розглядають увесь комплекс педагогічних умов, орієнтованих на розвиток певних якостей людини або її освіти в цілому [5, с. 9].

У контексті освітнього середовища доцільно розглядати сутність його виховного потенціалу, отже, говорити про *виховне середовище* – духовне,

матеріальне (предметне) й подієве наповнення життєдіяльності особистості, що створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості.

Теоретичному осмисленню позашкільного виховного середовища присвячено праці І. Д. Беґа, який розглядає *позашкільне середовище* як “значущий сегмент соціального буття підростаючої особистості, в якому вона вдосконалює набуті навчально-виховні здобутки і засвоює ряд додаткових здібностей та цінностей, необхідних для дорослого життя” [2, с. 11]. За умови, якщо практичне позашкільне середовище зазнає певної трансформації з огляду успішного досягнення конкретних виховних цілей, його доцільно кваліфікувати *позашкільним виховним простором*. Під останнім І. Д. Беґ розуміє психолого-педагогічний проєкт, метою якого є духовно-моральне вдосконалення підростаючої особистості; визначає такі його структурні компоненти:

- демократизація соціобуття вихованців;
- гуманізація соціобуття вихованців;
- індивідуалізація соціобуття вихованців;
- культивування творчих можливостей вихованців;
- формування особистісно конструктивних відносин;
- продуктивна життєдіяльність вихованців [2, с. 11].

Стосовно аналізу виховного середовища закладу позашкільної освіти одним із найбільш доцільних є *системний підхід*. Зокрема, заслуговує на увагу поданий у дослідженнях А. В. Золотарьової підхід до установи додаткової освіти дітей (УДО) як відкритої соціально-педагогічної системи, у складі якої автор розглядає компоненти: ціннісно-цільовий, компонент забезпечення, управлінський, аналітико-результативний. Ядром загальної системи діяльності УДО є педагогічна підсистема – освітній процес, у якому вирішуються цілі діяльності освітньої установи, відбувається взаємодія педагога і дитини [7, с. 24].

Узагальнюючи попередній матеріал, вважаємо за логічне такі висновки:

— вивчення питання виховання особистості у психолого-педагогічній науці є невід’ємним від аналізу соціального середовища (на мікро-, макрорівні), у якому відбувається її соціальний розвиток, становлення індивідуальності, формування світогляду тощо;

— соціально-виховне середовище закладу позашкільної освіти доцільно розглядати як середовище, що здійснює цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку вихованців з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб (Ж. В. Петрочко); як духовне, матеріальне (предметне) й подієве наповнення життєдіяльності особистості, що створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня моральної вихованості;

— одним із актуальних у контексті аналізу виховного середовища закладу позашкільної освіти є системний підхід, що дає змогу говорити про виховну систему ЗПО.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Вступительная статья / А. Асмолов // Выготский Л. С., Лурия А. Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок. – М. :

- Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с.
2. Бех І. Д. Позашкільне середовище як виховна система / І. Д. Бех // Матеріали І Міжнародного симпозиуму психологів позашкільних навчальних закладів. Київ, 1-3 березня 2012 р. – К., 2012. – С. 11-15.
 3. Від профільного навчання до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу (з досвіду роботи Рівненського міського палацу дітей та молоді) : наук.-метод. посібник/ За ред. І. О. Первушевської. – Рівне : ПДМ, 2010. – 606 с.
 4. Выготский Л. С. Проблема культурного развития ребенка / Л. С. Выготский // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1991. – №4. С. 5-18.
 5. Гребенюк О. С. Общая педагогика : курс лекций / О. С. Гребенюк. – Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – 104 с.
 6. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис.... д-ра пед. Наук : 13.00.05 / І. Д. Зверева / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998.
 7. Золотарева А. В. Интегративно-вариативный подход к управлению учреждением дополнительного образования детей : Монография / А. В. Золотарева. – Ярославль : изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2006. – 290 с.
 8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : Навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – С. 12.
 9. Макаренко А. С. Коллектив и воспитание личности / А. С. Макаренко / Сост. В. В. Кумарин. – М. : Педагогика, 1972. – С. 30.
 10. Мудрик А. В. Социальная педагогика : Учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2000. – 200 с.
 11. Панов В. И. Психодиагностика образовательных систем: теория и практика / В. И. Панов. — С.-Пб. : Питер, 2007. – 352 с. : ил. (Серия “Практическая психология”).
 12. Пустовіт Г. П. Екологічне виховання учнів 5-9 класів : навч.-метод. посібник / Г. П. Пустовіт. – Кіровоград : ТОВ “Імекс ЛТД”, 2003. – 146 с.
 13. Ромм Т. А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. – 2007. – 380 с.
 14. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Рожков М. И., Байбородова Л. В. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
 15. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за ред. І. Д. Зверевої]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
 16. Соціальна педагогіка : словник-довідник / [за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко]. – Вінниця : Планер, 2009. — 542 с.
 17. Соціальна психологія : навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с.

6. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

На думку Т. І. Сущенко, виховний потенціал закладу позашкільної освіти зумовлений такими чинниками, як: особливі відносини, які найкращим чином залучають кожну дитину до активної перетворюючої діяльності; забезпечення можливості практичної реалізації творчих інтересів і здібностей; вільний вибір виду діяльності; реалізація відповідних навчально-виховних технологій [1].

Суттєвим у межах проблеми є висновок про те, що розвиток творчої особистості можливий лише за умови *психологізації* всього освітнього процесу, що передбачає створення умов для реалізації творчого потенціалу кожної особистості [2]. Отже, важливим аспектом діяльності ЗПО є психологічний супровід освітнього процесу, що сприяє максимальному розкриттю особистісного, інтелектуального та творчого потенціалів дітей та учнівської молоді, їх успішній соціалізації.

За своєю сутністю *психологічний супровід* у ЗПО – це діяльність практичних психологів, що спрямовується на систематичну психологічну підтримку суб'єктів освітнього процесу (педагогів, вихованців, батьків). Метою психологічного супроводу є психологізація освітнього процесу, що передбачає створення оптимальних умов для повноцінного та гармонійного розвитку вихованців, збереження та зміцнення їхнього здоров'я, підвищення адаптивних можливостей, посилення розвивального та виховного компонентів позашкільної освіти.

Психологічний супровід визначається специфікою роботи ЗПО, здійснюється з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Його *складовими* є:

- моніторинговий психологічний супровід освітнього процесу в гуртках і творчих об'єднаннях;
- створення умов для максимального розкриття особистісного, інтелектуального та творчого потенціалів вихованців, формування в них мотивації до самовиховання та саморозвитку;
- супровід профільного навчання;
- супровід освітнього процесу у творчих об'єднаннях, секціях Малої академії наук України;
- профілактика та корекція відхилень у психофізичному, соціальному розвитку вихованців.

Функціями психологічної служби в межах психологічного супроводу освітнього процесу є:

- ✓ психологічна та соціально-педагогічна діагностика розвитку особистості вихованців, учнівського та педагогічного колективів;
- ✓ корекційно-розвивальна робота з вихованцями, батьками, педагогами;
- ✓ соціально-педагогічна та психологічна допомога всім учасникам освітнього процесу – педагогам, вихованцям та їхнім батькам;
- ✓ проведення просвітницьких лекцій, семінарів, тренінгів, інших занять із

- педагогами, вихованцями, батьками;
- ✓ консультативно-просвітницька робота з адміністрацією закладу;
- ✓ консультативна та методична допомога всім учасникам освітнього процесу;
- ✓ допомога вихованцям, які вирізняються девіантною поведінкою, таким, які опинилися в складних життєвих ситуаціях;
- ✓ психологічний супровід обдарованих вихованців;
- ✓ соціальна та психологічна профілактика девіантної й адиктивної поведінки вихованців;
- ✓ проектування психологічного й соціального розвитку колективів та окремих вихованців в умовах закладу позашкільної освіти [3].

Основними видами діяльності психологічної служби є: діагностична, корекційно-розвивальна, консультаційно-просвітницька та організаційно-методична робота.

Діагностична робота передбачає психологічне обстеження вихованців, їхніх батьків, педагогів, груп і колективів; визначення причин, що ускладнюють розвиток і навчання; моніторинг змісту, форм і методів освітнього процесу з метою оцінювання ефективності його впливу на психічний розвиток вихованця. Діагностична робота дає змогу сформуванню цілісного уявлення про внутрішній світ вихованця, міжособистісні відносини в дитячому колективі, тенденції та динаміку розвитку як кожного вихованця так і певних груп.

Підбір діагностичних методик здійснюється з урахуванням надійності, валідності та стандартизації, що повинні відповідати віковим особливостям психічного розвитку вихованців. Серед методів діагностичного дослідження широко використовуються спостереження, бесіди, анкетування, тестування, аналіз результатів навчально-творчої діяльності вихованців тощо.

Розвивальна робота проводиться з метою створення соціально-психологічних умов для гармонійного розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу.

Корекційна робота спрямована на здійснення психолого-педагогічної допомоги для усунення відхилень у психофізичному розвитку та поведінці, схильності до залежностей і правопорушень, подолання різних форм девіантної й адиктивної поведінки, формування життєвої перспективи. Методи роботи: психогімнастика, психодрама, арттерапія, ігрова терапія, сугестивні методи, методи тілесної терапії тощо. Залежно від специфіки конкретної ситуації психологічної допомоги застосовуються дві основні форми психокорекційної роботи: індивідуальна та групова. Широко застосовується робота в тренінгових групах.

Реабілітаційна робота спрямована на надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф; тих, які зазнали впливу стресів, хвороб, насильства тощо), з метою адаптації до умов навчально-творчої діяльності та активного життя.

Консультативно-просвітницька робота спрямована на формування психологічної культури педагогів, вихованців та їхніх батьків, створення

оптимального середовища для розвитку особистості вихованця, формування компетентної особистості, яка здатна розробляти різні стратегії поведінки згідно з морально-етичними нормами та ефективно взаємодіяти в соціумі. Методи роботи: індивідуальні та групові консультації, бесіди, просвітницькі тренінги, семінари, семінари-практикуми, методичні об'єднання, лекції, круглі столи, диспути, ділові ігри, батьківські клуби тощо.

Організаційно-методична робота спрямована на організацію психологічного супроводу освітнього процесу, пошук шляхів його оптимізації, психолого-методичне забезпечення освітнього процесу (розроблення та впровадження розвивальних і корекційних програм у виховний процес ЗПО). Профілактична та превентивна робота спрямована на своєчасне попередження відхилень у психофізичному та особистісному розвитку, міжособистісних відносинах; запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі; формування у вихованців орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактику алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції та злочинності. Така робота здійснюється як під час навчально-виховної діяльності, у рамках навчальних програм, так і під час масових і конкурсних заходів, через засоби масової інформації.

Прогностика – розроблення та застосування моделей поведінки групи й окремих вихованців у різних умовах, проєктування змісту та напрямів індивідуального розвитку вихованців і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп і міжгрупових відносин.

Працівниками психологічної служби проводиться цілеспрямована робота з усіма суб'єктами освітнього процесу: дітьми, педагогами та батьками вихованців.

Робота з дітьми будується за напрямками: діагностика, що спрямовується на виявлення здібностей та обдарувань; робота з розвитку творчого й особистісного потенціалу особистості; визначення стратегії індивідуального розвитку дитини; психолого-педагогічна корекція.

Діагностичні обстеження проводяться з метою визначення загальних і спеціальних здібностей вихованців для спрямування їх навчально-творчої діяльності за відповідними напрямками позашкільної освіти; визначення впливу освітнього процесу на розвиток творчої особистості; визначення стилів сімейного виховання дітей і підлітків.

Так, на *початковому навчальному рівні* проводиться робота з адаптації вихованців до нових умов навчання та виховання в ЗПО.

Метою обстеження готовності вихованців дошкільного віку до навчання є визначення мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової сфер. Із цією метою використовуються бесіди з дитиною, тести Керна-Єрасика, графічні диктанти, завдання на перевірку фонематичного слуху дитини, субтести на визначення слухової та зорової пам'яті, рівня розвитку мисленневих операцій, рівня розвитку концентрації уваги.

Психодіагностичні дослідження, що проводяться серед дітей *основного навчального рівня*, спрямовані на виявлення рівня розвитку творчих здібностей, самооцінки, рівня домагань, мотиваційної готовності до навчально-творчих

занять. Також, вивчається соціометричний статус дітей у групі однолітків. Робота спрямовується на профілактику дезадаптації вихованців, які мають проблеми щодо поведінки, навчання в школі, ЗПО, мають ознаки емоційних розладів (виявлення можливої групи ризику).

Із вихованцями творчих об'єднань *вищого навчального рівня*, крім зазначених психодосліджень, проводяться діагностування на предмет психологічної готовності до профільного навчання та професійного вибору. З метою вивчення інтересів вихованців застосовується методика "Карта інтересів", профорієнтаційні методики; визначається рівень сформованості творчих здібностей вихованців, ціннісні орієнтації. Психологічний супровід передбачає роботу з учнями з проблеми життєвого самовизначення (виявлення психологічної готовності до дорослого життя; діагностика варіантів особистісного самовизначення; допомога в пошуку розуміння в спілкуванні з дорослими, педагогами; групова психокорекційна робота з формування навичок саморегуляції тощо).

У всіх гуртках і творчих об'єднаннях закладу доцільно проводити діагностичні обстеження на предмет визначення впливу освітнього процесу на розвиток особистості, визначення загальних і спеціальних здібностей з метою орієнтації вихованців на подальший вибір напряму позашкільної освіти, визначаються стилі сімейного виховання дітей. Така робота сприяє усвідомленому вибору майбутнього профілю гурткової роботи згідно з власними нахилами та вподобаннями дітей.

У процесі діагностичних досліджень використовуються не лише тестові методики, а й метод педагогічного спостереження, опитування вихованців, педагогів, батьків. До уваги беруться особливості соціалізації та емоційного розвитку вихованців, досліджуються їхні інтелектуальні, комунікативні, лідерські, творчі, психомоторні здібності, конкретні досягнення, особистісні якості, а саме: пізнавальні потреби, працездатність, потреба в досягненнях, емоційно-вольова стійкість, комунікабельність, рівень самооцінки, темперамент тощо.

Метою діагностичної роботи є створення умов для проведення змістовної розвивальної системи навчання та виховання, надання рекомендацій для педагогів і батьків, тому на заключному етапі роботи з дітьми практичними психологами проводиться робота з їхніми батьками, керівниками гуртків, творчих об'єднань щодо створення оптимальних умов для пізнавально-творчої діяльності вихованців у ЗПО.

За результатами психодіагностичних досліджень також доцільно формувати групи корекції та розвитку. Навчально-розвивальні програми, за якими організовується робота груп, обираються відповідно до визначеного кола проблем. Широкого застосування набувають тренінгові програми, спрямовані на пізнання себе, розвиток творчих, комунікативних здібностей вихованців. Для слухачів територіального відділення Малої академії наук доцільно проводити заняття з метою формування їх психологічної готовності до участі в конкурсній захисті науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України, проводиться консультування вихованців з особистісних проблем, навчання прийомам

саморегуляції й аутотренінгу.

Робота з педагогічним колективом здійснюється за діагностичним, консультативно-просвітницьким та організаційно-методичним напрямками; спрямовується на психологічну підтримку педагога, попередження та врегулювання конфліктів; гуманізацію та демократизацію освітнього процесу, просвіту педагогів із питань гуманістичної психології, формування комунікативної компетентності, попередження психологічного насильства тощо. Для педагогів проводяться тематичні семінари та семінари-практикуми; надаються індивідуальні та групові консультації з питань оптимізації навчально-виховного процесу, специфіки роботи з вихованцями групи ризику, творчо та інтелектуально обдарованими дітьми та підлітками, батьками вихованців.

Взаємодія між психологічною та методичною службами ЗПО здійснюється через узгодження навчально-виховної, науково-методичної роботи, проведення тематичних заходів психологопедагогічного та методичного змісту, засідань педагогічної ради, методичних об'єднань відділів закладу тощо. Системно проводиться просвітницька робота з педагогами з метою формування їх психологічної компетентності, готовності до запровадження інноваційних форм роботи, потреби щодо використання психологічних знань як у навчальній діяльності, так і повсякденному житті. Для психопрофілактики використовуються різноманітні традиційні й інноваційні організаційні форми, зокрема: лекції, консультації, семінари, семінари-практикуми, круглі столи, тренінги, дискусії, тематичні наради, тижні психології, підготовка буклетів, друкованих видань тощо. Окрема увага приділяється роботі з молодими та малодосвідченими педагогами, що організовується та проводиться в рамках "Школи молодого педагога" спільно з методичною службою закладу. У роботі з педагогами головне завдання полягає не лише в тому, щоб озброїти їх сучасними психолого-педагогічними технологіями проведення занять і масових заходів, а й сформувати внутрішню готовність до роботи зі здібними та обдарованими дітьми, вміння та навички ефективної взаємодії й взаємовідносин у дитячих колективах [4].

Кожен педагог може отримати консультацію як із професійних проблем, так і особистих. Також, проводяться заплановані консультації (групові, індивідуальні), під час яких розглядаються актуальні проблеми навчання та виховання дітей у ЗПО.

Проводиться системна робота з адміністрацією закладу щодо психологічної допомоги на етапі планування, організації та контролю діяльності закладу, психологічної підтримки, у ситуаціях ускладнення.

Психологічний супровід передбачає *роботу з батьками*: надання психолого-педагогічних знань про вікові закономірності розвитку дітей та їхні особистісні характеристики, причини та вияви відхилень поведінки та шляхи корекції; інформування про результати, отримані в процесі діагностичних обстежень, корекційно-відновлювальної роботи; корекцію дитячо-батьківських відносин; залучення батьків до спільної навчально-творчої діяльності під час тренінгів, заходів, гурткових занять.

З метою формування культури сімейних відносин, підвищення відповідальності батьків за виховання дітей організуються “Батьківські школи”, “Батьківські всеобучі”. Крім того, психологи виступають у відділах закладу на батьківських зборах, проводять індивідуальні та групові консультації упродовж року. Ця робота сприяє психологічній просвіті батьків, розвитку творчих здібностей вихованців, популяризації сімейного способу життя, сприяє налагодженню в сім'ях атмосфери взаєморозуміння, збереженню репродуктивного здоров'я.

Широко в роботі з батьками використовуються анкетування, тестування, тренінги, дискусії, рольові ігри тощо, спрямовані на встановлення в сім'ях міцних морально-етичних зв'язків між дорослими та дітьми, атмосфери взаєморозуміння, співпраці, творчості – усього того, що необхідне для гармонійного розвитку особистості дитини в сім'ї.

Одним із пріоритетних напрямів роботи психологічної служби є превентивна діяльність і створення психолого-педагогічної системи роботи щодо збереження та зміцнення здоров'я вихованців. Особлива увага надається профілактиці ВІЛ/СНІДу й активній інформаційно-роз'яснювальній роботі серед вихованців різних вікових категорій та їхніх батьків. Діти залучаються до участі у всеукраїнських та обласних акціях, спрямованих на профілактику наркоманії та алкоголізму; конкурсах учнівських творчих робіт на тему здорового способу життя; у днях і тижнях здоров'я тощо.

Єдність роботи психологічної та методичної служб ЗПО забезпечується проведенням спільних психолого-педагогічних заходів: семінарів, семінарів-практикумів, круглих столів, методичних об'єднань.

Отже, актуальність психологічного супроводу освітнього процесу в ЗПО зумовлена новими соціальними вимогами, стратегічними змінами розвитку освіти України та загальними освітніми тенденціями. Забезпечуючи психологічну складову організації освітнього середовища, працівники психологічної служби створюють сприятливі умови для розвитку індивідуальності кожного вихованця, формування готовності до самостійного життя.

Список використаних джерел

1. Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка: навч. посібник / Т. І. Сущенко.– К. : ІСДО, 1996. – С. 11.
2. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко.– К. : Знання, 1989. – 48 с.
3. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби / за ред. В. Г. Панка, І. І. Цушка / Навч.-метод. посібник у 2 т. – К. : Ніка-Центр, 2005.
4. Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України : [методичний посібник] / Л. М. Бондар, Н. В. Перепелиця, Н. Ю. Сидоренко / за заг. ред. Л. В. Тихенко. – Суми : Університетська книга, 2008. – 275 с.

7. МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Під модернізованою системою позашкільної освіти України ми розуміємо мотивовану освіту за межами основної освіти, яка дозволяє людині набути стійкої потреби у пізнанні та творчості, максимально реалізувати себе, самовизначитися предметно, соціально, професійно, особистісно.

Відмінними рисами педагогіки позашкільної освіти сучасне суспільство проголошує:

- створення умов для вільного вибору кожною дитиною освітньої області (напрямку і виду діяльності), профілю програми, рівня і часу її засвоєння;
- педагога;
- багато різнисть видів діяльності, що задовольняють різні інтереси, схильності і потреби дитини;
- особистісно-діяльнісний характер освітнього процесу, який сприяє розвитку мотивації особистості до пізнання і творчості, самореалізації і самовизначення;
- особистісно-орієнтований підхід до дитини, створення „ситуації успіху” для кожного;
- створення умов для самореалізації, самопізнання, самовизначення особистості;
- визнання за дитиною права на намагання і помилку у виборі, права на перегляд можливостей у самовизначенні;
- застосування таких засобів визначення результативності просування дитини в межах вибраної нею позашкільною освітньою програмою (виду діяльності, галузі знань), які допомогли б їй побачити сходинки власного розвитку і стимулювали б цей розвиток, не ущемляючи гідності особистості дитини.

Модернізація сучасної позашкільної освіти підкреслює важливу роль закладів позашкільної освіти як одних з визначаючих факторів розвитку нахилів, здібностей та інтересів особистісного, соціального і професійного самовизначення дітей та молоді. Позашкільна освіта здійснюється цілий рік. В канікулярний час, крім основного розкладу занять, організуються профільні табори і школи, навчально-тренувальні збори, практики, експедиції та пошукові загони, здійснюється самостійна дослідницька, творча діяльність вихованців. Цілий рік заклади позашкільної освіти створюють максимально комфортні умови для розвитку особистості. Освітній процес в системі позашкільної освіти будується у парадигмі розвиваючої освіти, забезпечуючи інформаційну, навчальну, виховну, розвиваючу, соціалізуючу, релаксаційну функції. Позашкільна освіта базується на унікальних соціально-педагогічних можливостях з розвитку творчих здібностей вихованців у сфері науково-технічної, художньої, еколого-біологічної, спортивно-технічної, фізкультурно-спортивної, туристично-краєзнавчої, реабілітаційної, військово-патріотичної, соціально-педагогічної, природно-наукової та іншої освітньої діяльності.

Загальнонаціональні інтереси в галузі освіти *обумовлюють необхідність суттєвих змін у позашкільній освіті сучасності:*

- вдосконалення системи позашкільної освіти, яка призвана забезпечити необхідні умови для створення середовища, яке сприятиме розширеному відтворенню знань, розвитку мотивації вихованців до самоосвіти, розвитку їх творчих здібностей, включення до соціально корисної діяльності, професійного і особистісного самовизначення дітей та молоді; самореалізації і самовиховання, адаптації їх до життя у суспільстві, формуванню толерантної свідомості, організації змістовного дозвілля і зайнятості;
- розвиток міжвідомчого співробітництва з метою забезпечення доступної і якісної освіти, необхідної для забезпечення конкурентоздатності дітей та молоді в умовах ринкової економіки та суспільної конкурентоздатності;
- створення умов збереження єдиного освітнього простору у взаємодії позашкільної освіти з різними ланками освіти;
- розвиток нормативної правової бази, приведення її у відповідність до змін в законодавстві України;
- розробка, апробація та впровадження навчальних програм нового покоління, які направлені на розвиток інноваційної діяльності, застосування новітніх педагогічних технологій, використання інформаційних технологій;
 - збереження та укріплення кадрового потенціалу, підвищення їх професійного рівня з урахуванням сучасних вимог, укріплення матеріально-технічної бази, ресурсного забезпечення закладів позашкільної освіти.

Позашкільна освіта спирається на принципи гуманізації, демократизації освітнього процесу, індивідуалізації, педагогіки співробітництва. Одним з найважливіших принципів позашкільної освіти є добровільний вибір дитиною напрямку (виду) діяльності, педагога і творчого об'єднання за інтересом. Воно "востребовано" дітьми, їх батьками, педагогами і суспільством в цілому, тому що дозволяє задовольнити в умовах неформального освітнього процесу різноманітні пізнавальні інтереси особистості. Заклади позашкільної освіти створюють рівні „стартові ” умови кожній дитині, чуйно реагуючи на потреби дітей та їх батьків, які швидко змінюються; надають допомогу і підтримку обдарованій і талановитій молоді, підіймаючи їх на якісно новий рівень індивідуального розвитку. Кожен заклад позашкільної освіти в умовах модернізації позашкільної освіти повинен стати організаційно-методичним центром розвитку та вдосконалення ланки безперервної освіти України, здійснювати координуючі, інформаційно-організаційні, програмно-методичні функції підтримки розвитку позашкільної освіти та виховання.

Модернізована позашкільна освіта – це „зона найближчого розвитку ” особистості дитини, яку вона вибирає сама або за допомогою дорослого у відповідності до власних бажань і потреб. Гнучкість позашкільної освіти як відкритої соціальної системи дозволяє забезпечити умови для формування лідерських якостей, розвитку соціальної творчості, формування соціальних компетентностей. Система позашкільної освіти розвивається на міжвідомчій основі і виступає гарантом підтримки і розвитку обдарованих дітей. Витрати

бюджетів усіх рівнів на позашкільну освіту є довгостроковими інвестиціями в майбутній розвиток держави, кадровий потенціал інтелектуального, науково-технічного, творчого і культурного розвитку суспільства; бездоглядність та профілактику правопорушень, інших асоціальних проявів у дитячому та підлітковому середовищі. У закладах позашкільної освіти більш ефективно застосовуються соціально-педагогічні моделі діяльності, оскільки традиції, стиль і методи роботи максимально враховують особливості соціуму. Це спонукає підростаюче покоління накопичувати досвід громадянської поведінки, основ демократичної культури, самоцінності особистості, свідомого вибору професії, отримання кваліфікаційної допомоги з різних аспектів соціального життя, що впливає на соціальну адаптацію дітей та молоді до умов життя, які постійно змінюються. *Мета модернізації позашкільної освіти* полягає у створенні умов і механізму стійкого розвитку позашкілля, забезпеченні сучасної якості, доступності й ефективності позашкільної освіти на основі збереження найкращих традицій позашкільної освіти та виховання за різними напрямками освітньої діяльності.

Основні напрями модернізації системи позашкільної освіти України передбачають різні варіанти вирішення цієї глобальної освітньої проблеми. Важливішими з них можна відзначити наступні:

- створення на державному рівні умов для творчого розвитку особистісних потреб дітей в системі позашкільної освіти;
- збереження пріоритету безоплатності позашкільної освіти, рівного доступу дітей до творчих об'єднань ЗПО;
- розробка механізму поза конкурсного вступу до вищих навчальних закладів вихованців творчих об'єднань позашкільних навчальних закладів – переможців Всеукраїнських та Міжнародних конкурсів, фестивалів, змагань, конференцій тощо;
- створення єдиного інформаційного поля в системі позашкільної освіти, моніторинг стану сучасного позашкілля;
- розширення взаємодії основної та позашкільної освіти в межах реалізації профільного навчання;
- розширення залучення до отримання позашкільної освіти дітей з обмеженими можливостями здоров'я;
- забезпечення соціально-педагогічної, психолого-педагогічної підтримки дітей „групи ризику” через розвиток проектної діяльності, програм канікулярної зайнятості і залучення до занять у творчих об'єднаннях позашкільних навчальних закладів;
- оновлення змісту позашкільної освіти на основі розробки наукових основ організації освітнього процесу;
- постійне проведення всеукраїнських та регіональних конкурсів авторських навчальних програм, експертизи програмно-методичного забезпечення, розробка програм нового покоління та їх експериментальна перевірка;
- активізація довгострокових програм розвитку позашкільної освіти;

- створення і функціонування експериментальних площадок з відпрацювання варіативних моделей розвитку ЗПО;
- розвиток методичної служби ЗПО;
- забезпечення державної підтримки та розвитку обдарованої молоді в системі Міністерства освіти і науки України;
- активізація та актуалізація підготовки фахівців з запровадження додаткової кваліфікації „педагога позашкільної освіти”;
- розробка державного замовлення на підвищення кваліфікації педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів на базі регіональних інститутів післядипломної педагогічної освіти; створення міжвідомчої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних та педагогічних працівників позашкільної освіти;
- планування в бюджетах усіх рівнів коштів на підвищення кваліфікації педагогічних працівників позашкільної освіти;
- створення віртуальної та електронної бібліотеки науково-методичної літератури для педагогічних працівників позашкільної освіти, включаючи наукову, навчально-методичну та довідкову літературу, періодичні видання;
- запровадження методики розрахунків не менших за нормативне фінансування і матеріально-технічне забезпечення з урахуванням напрямків позашкільної діяльності;
- виділення коштів з бюджетів усіх рівнів на придбання матеріалів, обладнання, устаткування, музичних інструментів, лабораторного і комп’ютерного обладнання, туристичного спорядження, сценічного та творчого інвентарю тощо;
- підтримка ЗПО через участь у реалізації цільових програм;
- вдосконалення управління, створення ефективної системи статистики і моніторингу позашкільної освіти;
- вивчення і узагальнення досвіду органів управління освітою з реалізації вимог до умов функціонування ЗПО;
- розробка та впровадження механізмів матеріального і морального стимулювання позашкільних навчальних закладів за підсумками атестації, а також педагогічних і керівних кадрів, які досягли високих результатів у своїй роботі.

Модернізація розвитку системи позашкільної освіти сприятиме позитивним змінам, які направлені на реалізацію прав дитини, покращення положення дітей, соціально-економічній захищеності сім’ї; підвищенню ефективності профілактики асоціальних проявів серед дітей та молоді, формуванню здорового способу життя; забезпеченню доступності, рівних можливостей в отриманні позашкільної освіти на основі державних гарантій; збільшенню частки обдарованих дітей, які займаються у позашкільних навчальних закладах і тим самим отримують підтримку з боку держави. А головне – модернізація позашкільної освіти сприятиме її функціонуванню в режимі стійкого без кризового розвитку.

Позашкільна освіта: візія 2030 до Стратегії України 2030

Стратегічним курсом розвитку позашкільної освіти 2030 є:

- підвищення якості і доступності позашкільної освіти;
- піднесення значущості позашкільної освіти для людини, держави, суспільства;
- посилення допрофесійної підготовки, ранньої профілізації учнів;
- навчання впродовж життя у закладах позашкільної освіти;
- інтеграція позашкільної освіти України у міжнародний освітній простір.

Основними *функціями* позашкільної освіти стає:

- Освітня. Розвиток людини як особистості, задоволенні її освітніх потреб та інтересів, забезпеченні обізнаності, освіченості, вихованості.
- Соціокультурна. Розвиток спільноти людей як громади громадянського суспільства.
- Економічна. Формування і використання продуктивних здібностей особистості як людського капіталу держави та суспільства.

Головною метою реформ в позашкільній освіті є високоякісна, доступна система позашкільної освіти, розширення функцій закладу позашкільної освіти в адміністративно-територіальній одиниці як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності.

Основні акценти мають бути спрямовані на:

1. Розширення функцій закладу позашкільної освіти як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності в адміністративно-територіальній одиниці з урахуванням навчання впродовж життя.
2. Оновлення змісту і методики позашкільної освіти з урахуванням компетентнісного підходу, що включає формування пізнавальної, практичної, творчої і соціальної компетентностей.
3. Створення механізмів контролю та недопущення закриття закладів позашкільної освіти.
4. Піднесення престижу професії педагогічного працівника закладу позашкільної освіти шляхом запровадження нових моральних та матеріальних стимулів.
5. Поповнення закладів позашкільної освіти новими кваліфікованими кадрами шляхом введення до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти окремої спеціальності «Позашкільна освіта».

Заклад позашкільної освіти в адміністративно-територіальній одиниці (ОТГ, селі, селищі, районі, місті, області) стає центром освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності.

Цінністю позашкільної освіти 2030 є:

- для держави, суспільства – соціальне і економічне зростання; одна з найефективніших інвестицій в найближче і віддалене майбутнє, розвиток людського капіталу;
- для громади – соціокультурна діяльність різних верств населення;

- для дітей, батьків – особистісний і професійний розвиток; безпечна, змістовна зайнятість у вільний час у закладах позашкільної освіти; навчання, виховання, розвиток, соціалізація; допомога у підготовці дітей до самостійного відповідального життя.

Підписано до друку 06.12.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 4,0.
Наклад 100 прим. Зам. № 1990.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
